

SAFEVÎ DEVLETİ HÜKÜMDARI ŞAH HÜSEYİN'E AİT DOĞU TÜRK YAZI DİLİ İLE KALEME ALINMIŞ BİR BELGE

A DOCUMENT WRITTEN IN EASTERN TURKISH WRITTEN LANGUAGE
BELONGING TO SHAH HUSSEIN, THE RULER OF THE SAFAVID STATES

Ali KÖK^{ID}

Öz

Devleti kurup ayakta tutarak yaşamasını sağlayan Türk oymaklarının adından dolayı Kızılbaşlar olarak da bilinen Safevî Devleti'nin sarayında divan yazışmalarının genellikle Farsça, kimi zaman ise Türkçe yapıldığı bilinmektedir. Türkçenin bu devlet döneminde iç ve dış yazışmalarda kullanıldığını gösteren belgeler mevcuttur. Devletlerinin siyasi ömürlerinin iki buçuk asra yakın sürdüğü Safevîler döneminde Türkçe; Avusturya, Fransa, Lehistan, Osmanlı, Venedik Devleti ile Kırım ve Türkistan Hanlıkları ile yapılan dış yazışmalarda kullanılmıştır. Türkçenin devlet yazışma dili olarak kullanıldığı devletlerden biri de Çarlık Rusyası'dır. Bu çalışmada Safevîlerin çöküş dönemi hükümdarlarından Şah Hüseyin (1694-1722) tarafından Rus çarı I. Petro'ya (1672-1725) hitaben Doğu Türk yazı dili ile kaleme alınan bir belgenin tanıtımı, türü, nüshaları, biçim ve içerik özellikleri ile dil, imla, üslup ve söz varlığı yönünden incelenmesi yapılmıştır. Ardından da belgenin çeviri yazı alfabesi, Türkiye Türkçesine aktarımı ve belgede geçen kelimelerin dizini verilmiştir. Tanıtımı yapılan belgenin incelenmesinin yanı sıra Safevî Devleti yazışmalarında Türkçenin nerelerde kullanıldığı, kullanım nedenleri, bu belgeler üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular ışığında Safevî Devleti'nin devlet yazışma dili ve üslubuna dair özellikler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safevî Devleti, Çarlık Rusyası, devlet yazışma dili, Türkçe, sevgend-nâme

Abstract

It is known that in the Safavid Empire – also referred to as the Kızılbaşlar, named after the Turkish tribes who founded and sustained the state – divan correspondence was primarily conducted in Persian, though Turkish was also occasionally used. There are documents showing that Turkish

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kars / Türkiye, alikok2703@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1018-3600

was used in internal and external correspondence during this state period. During the Safavid period, which spanned nearly two and a half centuries, Turkish was used in foreign correspondence with Austria, France, Poland, the Ottoman Empire, the Venetian State and the Crimean and Turkestan Khanates. One of the states where Turkish was used as the language of state correspondence was Tsarist Russia. In this study, the introduction, type, copies, format and content features of a document written in the Eastern Turkish written language by Shah Hussein (1694-1722), one of the rulers of the collapse of the Safavids, addressed to the Russian Tsar Peter I (1672-1725), as well as its language and spelling. Particular attention is given to the document's stylistic features and lexicon. Then, the transcription alphabet of the document, its translation into Turkey Turkish and the index of the words in the document are given. Beyond the analysis of this specific document, the study explores the broader reasons for the use of Turkish in Safavid correspondence and reviews existing scholarship on similar documents. In conclusion, the study outlines the key linguistic and stylistic features of Safavid state correspondence based on the findings.

Keywords: Safavid State, Tsarist Russia, state correspondence language, Turkish, sevgend-name

Giriş

16. yüzyılın başında, İslam dünyasının merkezinde yeni bir oluşum olarak ortaya çıkan Safevî Devleti,¹ Türk oymaklarının desteği ile kurulmuştur.² Anadolu'dan göç ederek Safevî Devleti'ni kuran Türk oymakları, bilim dünyasında Kızılbaş adı ile de anılmaktadır.³ Safevî Tarikatı mensupları için Kızılbaş ifadesinin kullanılması, bu tarikatın liderlerinden Şeyh Haydar'ın kendi müritlerini diğer tarikatların müritlerinden ayırt etmek için tarikat mensuplarına giymelerini istediği on iki dilimli kırmızı başlık ile ilgilidir.⁴ Bahsedilen nedenlerden ötürü kaynaklarda bu devlet, Safevî Devleti veya Devlet-i Kızılbaş olarak adlandırılır. Merkez olarak kendilerine Tebriz, İsfahan, Kazvin gibi şehirleri seçen bu devletin etkinlik alanı Anadolu, Azerbaycan, Hindistan, Irak, İran, Kıpçak Bozkırı, Kırım, Lübnan, Mısır, Suriye, Türkistan ve Yemen'e kadar uzanmaktaydı. Şiîliği resmî mezhep kabul etmeleri, dönem ve bölgenin Sünnî devletleriyle sorunlar yaşamaları gibi nedenler Osmanlı Devleti ve Türkistan Hanlıkları gibi Sünnî devletlere muhalif ve rakip Müslüman ve Hristiyan devletlerin Safevîlere ilgi duymalarına vesile olmuştur. Bu yoğun ilgiye yönetenler ile yönetilenler arasında iletişimi sağlama, dönemin büyük devletleriyle askerî, dinî, siyasi ve ticari konularda irtibat kurup yazışma gibi faktörlerin eklenmesi Safevî yazışma belgelerinin çok dilli olmasına ve bu belgelerin çıktığı dairede farklı dilleri bilen başka başka milletlere mensup kâtiplerin görev almasına yol açmıştır. Bununla birlikte Safevîlerden kalma pek çok belge bize onların sarayındaki divan yazışmalarının genellikle Farsça, icap eden durumlarda ise Türkçe yapıldığını göstermektedir.

1 Akkoyunlu mirası üzerinde siyasi bir birlik oluşturarak hanedanlığa dönmüş Safevî Devleti, adını merkezi Erdebil'de bulunan Safeviye tarikatı reisi Şeyh Safiyüddin-i Erdebili'den almıştır.

2 Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 7.

3 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 1.

4 *Kızılbaşlar Tarihi*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 1.

Kültürünün Oğuz-Türkmen kültürü, devletin esasını teşkil eden ve onu ayakta tutan boyların Oğuz boyları olduğu Safevîler dönemi, Azerbaycan ve İran bölgesinde, Oğuz Türkçesi doğrultusunda ilerleyen Türk yazışma dilinin en parlak zamanı olmuştur.⁵ Bu dönemden kalma Türkçe belgelerin tamamı Türk-Arap hattıyla yazılmıştır. Şah I. İsmail'in Durgutoğlu Musa'ya gönderdiği, H. 7 Rebiülevvel 918/ M. 23 Mayıs 1512 tarihli ferman⁶ ile Şah II. Abbas'ın Derviş Mustafa ve yoldaşlarına yardımcı olmaları hususunda Şirvan Beylerbeyi veziri Hacı Menücehr Han'a gönderdiği ferman⁷ gibi iç yazışma örnekleri Türkçedir. Bunun yanı sıra Türkçe Safevîler döneminde Avusturya⁸, Lehistan⁹,

5 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 6.

6 TSMA'da 5460 arşiv numarasıyla kayıtlı bu belge üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, 17(22), (1967), s. 52; M. Seyyidağa Onullahi – G. A. Həsənov, "Qaraqoyunluların, Səfəvi Hökmdarları və Türk Sultanlarının Azərbaycanca Beş Yeni Sənədi Haqqında (Azerbaycan Dilinde Dövlətlərarası Yazışma Tarixindən)", *Azərbaycan Dövlət Universiteti Elmi Eserlər-Tarih, Felsefə Serisi*, S. 1, (1977), s. 45-46; S. Eliyarov – Y. Mahmudov, *Azerbaycan Tarih Üzre Kaynaklar*, Bakı 1989, s. 185-186; Cihat Aydoğmuşoğlu, "Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), (2013), s. 415-416; Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022, s. 1542-1543.

7 Üç nüshası bulunan ferman üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Faruk Sümer, "Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri", *Türk Dünyası Vakfı Araştırmaları*, C. 69, (1990), s. 9-32; Rıza Kulı Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's Safa-yı Näsirî*, yay. Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1385; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, *Türk Dünyası Vakfı Araştırmaları*, İstanbul 1999, s. 239; Cihat Aydoğmuşoğlu, "Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi", s. 417; Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1543-1545.

8 Tahta cülusunu haber veren Safi Şah tarafından dedesi Şah I. Abbas'ın zamanındaki iki ülke arasındaki ilişkiler ve ittifakın daha da ileri noktalara taşınması için II. Ferdinand'a gönderilmiş bir cülus-nâme ve muhabbet-nâme, döneme ait Türkçe belgelerdendir. Bu nâme üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Lajos Fekete, "İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, C. 5, (1936), s. 273-277; Dariusz Kolodziejczyk, *The Relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the Light of Archival Documents*, Warszawa 2017, s. 172-173 (okunuşu), s. 174 (Lehçe tercümesi), s. 175-178 (İngilizce tercümesi); Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1808-1811.

9 Osmanlı kışkacından kurtulmanın yollarını arayan Leh kralı Fridrik Ogust'un Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak ve ortak mücadele önerisine cevaben Şah Hüseyin tarafından krala gönderilen nâme buna örnektir. Nâme üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Lajos Fekete, "İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu", s. 240-241 (okunuşu), s. 277 (tıpkıbasım); Dariusz Kolodziejczyk, *The Relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the Light of Archival Documents*, s. 273-274 (okunuşu), s. 242 (Lehçe tercümesi), s. 243-247 (İngilizce tercümesi), s. 289 (tıpkıbasım); Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1819-1822.

Çarlık Rusyası¹⁰, Fransa¹¹, Venedik¹² ve Osmanlı Devleti¹³ ile olan dış yazışmalarda da kullanılmıştır. Söz konusu iç ve dış yazışma örnekleri Türkçenin, Safevîler döneminde kazanmış olduğu büyük mevki ve prestij ile devleti kuran, ana dili Türkçe olan Türk boyları tarafından egemenlik sembolü olarak görüldüğü, kendilerine ait değerleri ne kadar canlı tutup aktararak yaşattıklarını göstermektedir. Bununla birlikte Safevîlerin hâkim oldukları sahanın, Kuzey ve Doğu Türkçesinin kullanım sahasına çok yakın olması, zaman zaman kuzeyden gelen Kıpçaklar ile doğudan gelen Özbek boylarının yaptığı müdahale ve göç gibi etkenlerin bu sahadaki Türk diline Karluk ve Kıpçak Türkçesi unsurlarının da karışmasına yol açmıştır.

Yine 15. yüzyılın ikinci yarısında Nevâyî edebî mektebinin geniş şöhret bulmasıyla bu mektepten yararlanmak için Oğuzcanın doğu sahasında yaşayan sanatçıların Herat'a gelmesi ve aldıkları eğitimle Nevâyî geleneğini sürdüren eserler ortaya koymaları¹⁴ Karluk, Kıpçak ve

10 Şah II. Abbas tarafından Rus çarı Mihail Fyodoroviç'e iki devlet arasında ilişkilerin bozulmasına neden olacak Kozakların sınırdaki taşkınlıklarının cezalandırılması için gönderilen ihtâr-nâme. Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1816-1819.

11 Fransa'ya elçi olarak vazifelendirilen Rıza Bey'in Osmanlı gümrüğünde yakalanma riskine karşı beraberindeki malları Fransız elçisine emanet etmesi üzerine Fransa dışişleri bakanı Markiz di Toressi'ye başından geçenleri ve aldığı tedbiri haber vermek için yazılmış ilâm-nâme, Muhammed Rıza Beg tarafından Fransız elçisi Sadrazam Gülper'e ülkelerinde maruz kaldıkları soğuk karşılamadan duyulan rahatsızlığı dile getirmek için yazılmış nâme, Fransa dışişleri bakanı Markiz di Toressi'ye taziyelerini iletmek ve yeni kurulan hükümetlerinde muvaffak olmalarına dair iyi dileklerini sunmak için yazıldığı için hem bir taziye-nâme, hem de tehniye-nâme örneği olan nâme ve Revan Beylerbeyi Muhammed Rıza Bey'in ilgili mercilerce görüşmelerde bulunarak ülkesine giderken Fransız yetkililerin yardımlarıyla ilgilerinden duyulan memnuniyetin dile getirilmesi için Fransa saltanat nâibi Orléans dükü Filip'e gönderilmiş bir teşekkür-nâme bu Türkçe belgeler arasında zikredilebilir. Söz konusu Türkçe nâmeler üzerine yapılan çalışmalar şunlardır: Maurice Herbertee ambassade persane sous Louis XIV, d'après des documents inédits, Paris, Perrin, 1907; Ahmad Tajbakhs, "Some Points about the Mission of Mohammad Reza Beg", *Barrasiha-yi tarikhi*, No: 51, 9(2), (1353/1974), s. 11, 26, 211; M. S. Onullahi, "Azerbaycan Dilinde Daha Dörd Sənəd", *Ədəbiyyat və İncəsənət Gazeti*, 22 Haziran 1990; Abdol_Hossein Navâi, *Asnad və Mokâtebat-e Siyasi-e Iran From 1105 To 1135 H.G.*, Cultural Studies and Research Institute, Tahrân 1984, s. 107, 108, 110; Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1822-1830.

12 Safevî Devleti görevlisi Ali Bali tarafından merhum Şah I. Abbas zamanında Venedik'e gönderilen saray memurlarının emanete koyduğu mallarla paranın iadesinin yapıldığını, yani borcun ödendiğini belgelemek üzere verilmiş bir edâ tezkeresi vardır. Bu belge üzerine yapılan çalışmalar şunlardır: Lajos Fekete, *Einführung in die Persische Paleographie: 101 Dokumente*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1977, s. 505-5011; Mohammad Hassan Kavousi Araghi, *Documents on Relations Between Safavid Government and Italian Governments*, Tehran 2000, s. 315; Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1830-1832.

13 Ağabeyi Şehzade Selim'e karşı taht mücadelesine girişip mücadeleyi kaybetmesi üzerine Safevîlere iltica eden, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayazid'in affedilmesi için Şah I. Tahmasb tarafından Şehzade Selim'e yazılan şefaht-nâme, yine Şah I. Tahmasb tarafından Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'a Şehzade Bayazid'in Osmanlılara iadesi için şahın sultandan taleplerinin neler olduğunu belirten iltimas-nâme, Şah Muhammed Hudabende tarafından Osmanlı serdari Ferhad Paşa'ya iki devlet arasındaki barış şartları ile ilgili olarak gönderilen nâme, Revan hâkimi Emir Göne tarafından Osmanlı sadrazamı Nasuh Paşa'ya iki ülke arasındaki barış üzerine sınırın tayin edilmesi hususunda gönderilmiş olan sunûr-nâme, Osmanlı ile Safevî Devleti arasındaki savaşın sonlandırılıp taraflar arasında barışın sağlanarak hududun belirlendiğini belirten muâhede-nâme bu tür belgelere örnek teşkil etmektedir. Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 1789-1808, 1543, 1811-1815.

14 Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,

Oğuz Türk lehçelerinin etkileşim içerisinde olmasına vesile olmuştur. Söz konusu durum komşu Türk lehçelerinin etkisinde kalınması, onlara ait yazışma geleneği, kaide ve üslubu ile lehçelerin kullanılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Saray ve ordu dili Türkçe olan bu devletin hâkimiyeti zamanında konuşma dili olarak Türkçenin ehemmiyeti büsbütün artmış, edebî Farsça ve Doğu Oğuzcasında Çingizli Moğolcası ve bilhassa Doğu Türk lehçesi unsurlarının sayısında bir artış yaşanmasını sağlamıştır. Bunda selefleri İlhanlı, Calayırılı, Çobanlı, Timürlü, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlerden aldıkları zengin mirasın da büyük etkisi olmuştur. Bu bilgiler, Safevî dönemine ait Türk dilli yazışma belgelerinin neden farklı Türk yazı dilleriyle kaleme alındıkları hususunun izahında bize yardımcı olmaktadır.

Safevî dönemine ait yukarıda zikredilen Türk dilli belgelerden Avusturya, Fransa ve Polonya krallarıyla Osmanlı sarayına gönderilen nâmelerin Batı/Osmanlı Türkçesi, Türkistan hanlıklarına, Kırım hanlarına ve Rus çarlarına ise ekseriyetle Doğu Türkçesi, Kalmuk valilerine ise bazen Osmanlı, bazen de Doğu Türkçesi ile kaleme alındığı bilinmektedir.¹⁵ Doğu Türkçesinin Çarlık Rusyası ile olan yazışmalarda Safevîler tarafından tercihinin altında yatan nedenler arasında bu devletin Altın Ordu Hanlığı'nın topraklarına egemen olması dolayısıyla bu hanlığın mirasçısı olarak kabul edilmesi, Doğu Türkçesinin buralarda daha iyi bilinmesi ve yaygın bir kullanım alanının olması gelmektedir. Gerek burada bahsedilen nedenler gerekse çalışmamıza esas alınan belgenin muhatabının Çarlık Rusyası olması münasebetiyle Çarlık Rusyası-Safevî ilişkileri üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

Safevîler ile Ruslar arasında ilk diplomatik temaslar, Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in (1501-1524) saltanatının son yıllarında başlamıştır.¹⁶ Safevî şahının 1521'de Moskova'ya gelen temsilcileri, Rus Prensiği'nden ateşli silahlar, top döküm ustaları ve silah almak isterler.¹⁷ Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti taraftarı olan, başta Kırım Hanlığı olmak üzere bölge hanlıklarının yürüttükleri faaliyetler iki devlet arasında ilişkilerin gelişip ilerlemesine ve ittifakın tesisine engel oluşturur. Bununla birlikte Rusların 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazan, Astrahan yani bütün Volga boylarını işgali, Çarlık Rusyası-Safevî, Çarlık Rusyası-Türkistan ticari ilişkilerinin tarihi seyrini tamamen değiştirmiştir. Söz konusu durum Rusların hem bu Türk devletleriyle doğrudan ticari ilişkiler kurmasını hem de Rus tüccarların bu devletlerin tüccarlarıyla sürekli temasta bulunmasına imkân sunmuştur. Buna Safevîlerin Osmanlı Devleti ile giriştikleri çetin mücadele eklenince iktisadi ve siyasi temas kurdukları Ruslar da Safevîler nazarında müttefik olarak addedilmiştir.¹⁸ Osmanlı Devleti'nin şark seferleri karşısında kendine müttefik arayan Safevî Devleti hükümdarı Şah I. Tahmasb (1525-1576) bu vesile ile farklı

Ankara 1976, s. 465-483. Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 588-589.

15 Fuad Köprülü, "Âzerî", *İslam Ansiklopedisi*, II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 134.

16 Oqtay Əfəndiyev, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Şərq-Qərb, Bakı 2007, s. 108.

17 P. P. Buşev, *İstoriya posol'stv i diplomaticheskikh otnoşeniy Russkogo i İranskogo gosudarstv v 1586-1612 gg.*, Moskva 1976, s. 36.

18 Dilavər Əzimli, *Azərbaycanın Qərbi Avropa Ölkələri ilə Ticarət Əlaqələri və Türkiyə (XV əsrin II yarısı-XVII əsrin I yarısı)*, Turhan, Bakı 2014, s. 163-164.

zamanlarda diplomatlarını Moskova'ya yollamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak, bu devlete tâbi Kırım Hanlığı'nın Dağıstan ve Derbend üzerinden Osmanlıya verdiği desteği kesmek, ihtiyaç duyduğu top, tüfek gibi ateşli silahları Rusya'dan almak gibi meseleler şahın diplomatik heyetinin Rusya temaslarının ana konusunu oluşturmaktaydı.¹⁹ Safevîlerin Çarlık Rusyası'ndan bu beklentilerinin ilerleyen zamanlarda da devam ettiği görülür. Çarlık Rusyası'yla Safevîler arasındaki ilişkilerin ana konuları Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurulması, ticarî ilişkilerin geliştirilmesi, bu kanalla Rusya'dan savaş malzemesi ve silah ithal edilmesi, mali desteklerde bulunulması, Rus çarından himaye ve destek talebinde bulunan Hristiyan Gürcüler²⁰ olmuştur. Yukarıda zikredilen konularla ilgili iki devlet arasında pek çok yazışma yapılmıştır. Bunlardan biri de bizim bu çalışmada tanıtacağımız nâme-i şâhidir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada amaç; Doğu Türk yazı dilinin devlet yazışma dili olarak Safevî Devleti dış yazışmalarında kullanıldığını örneklemek, söz konusu yazışma dilinin Safevî Devleti tarafından kullanımının altında yatan nedenleri açıklamak ve onun Türk devlet yazışma dilinin diğer sahalarıyla benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamız; mürsilin temsil ettiği devletin Türk tarihi açısından taşıdığı önemi göstermek için kısa tarihi, Türkçenin bu devlet tarafından neden ve nerelerde tercih edildiği, bu dönemden kalma Türkçe belgeler ile bunlar üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgilerin yer aldığı *Giriş*, çalışmaya esas alınan belgenin tanıtımı, nüshaları, bulunduğu yer, belgenin göndereni ile muhatabının kim olduğu, belgenin türü, içeriği, üslubu, imla ve dil özellikleri üzerinde durulup Latin alfabesine çeviri yazısı, Türkiye Türkçesine aktarımının yapıldığı *İnceleme*, çalışmadan elde edilen bulguların aktarıldığı *Sonuç* ve belgenin nüshalarında geçen kelimelerin gramatikal dizinlerinin yer aldığı *Dizin* olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. *İnceleme* ve *Dizin* bölümlerinde tarafımızca yapılanları daha anlaşılır kılacağı bilinmekle birlikte belgenin nüshalarının tıpkıbasımları daha önce neşredildiği ve çalışmanın hacmini arttırdığı için çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Buradaki metin Mehriban Baharlu'nun https://sozumuz1.blogspot.com/2017/10/blog-post_2.html internet sayfasından paylaştığı tıpkıbasımların karşılaştırılması neticesinde meydana getirilmiştir. Metni sadece matbu Arap harflerine aktarıp satırlara numara vermeyerek bazı kelimeler ile eklerin karşılıklarını veren bu araştırmacının çalışmadaki eksik, yanlış ve farklı noktaları göstermek için çalışmamızın *Nâmenin Çeviri Yazısı* bölümünde ilgili kelimelere bir dipnot numarası verilip gerekli açıklamalar yapılmıştır. Arka damak n'sinin nûn-kef ile yazımı nedeniyle bu sesin çeviri yazısında nğ tercih edilmiştir. Büyük harf-küçük harf ayrımı sadece özel adlarda uygulanmıştır. İnceleme bölümünde, metinden alınan yerler italik; imla, ses ve şekil bilgisi kısmında ise bilgiden önce verilen örneğin yerinin neresi olduğunun okurlarca daha kolay anlaşılması için ise koyu renkle gösterilmiştir. Yazının kâğıt üzerine yerleştirilmesine

19 Oqtay Əfəndiyev, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, s. 109-110.

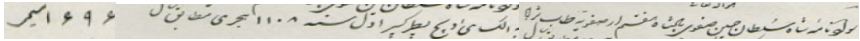
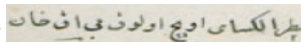
20 Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 266-272.

dair tasarruflar hakkındaki bilgiler çalışmanın *İnceleme* bölümünün *Nâmenin Tanıtımı*, *Mürsili ve Mürselünileyhi* kısmında ele alınmıştır. Belgenin Türkiye Türkçesine aktarımı esnasında hiçbir kelime, ek göz ardı edilmeden eklemeler parantez içerisinde gösterilmiştir. *İnceleme* ve *Dizin* bölümünde örneklerden sonra parantez içerisinde verilen kısım, kelime veya ibarenin geçtiği yeri göstermektedir. Parantez içerisindeki harf belgenin nüshasını, sayı ise A nüshasında geçtiği satır numarasını, B nüshasında ise eğik çizgiden önceki sayı sayfa, sonraki sayı ise satır numarasını belirtmektedir.

1. İNCELEME

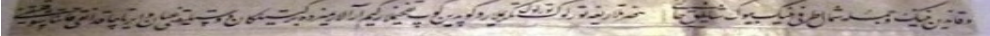
Çalışmanın bu bölümü; tarafımızca incelenen belgenin tanıtımı, mürsili, mürselünileyhi, belgenin türü, biçim ve içerik özellikleri, Türk yazışma dili içerisindeki yeri, üzerine yapılan çalışmalar, imla, ses, şekil gibi dillik malzemesinin ortaya konması, çeviri yazı dili alfabesi ile Türkiye Türkçesine aktarımını içermektedir.

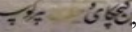
1.1. Nâmenin Tanıtımı, Mürsili ve Mürselünileyhi

İncelenmeye esas alınan nâme, Safevî şahı Hüseyin (1694-1722) tarafından Rus çarı I. Petro'ya (1672-1725) H. 1108/ M. 1696 tarihinde gönderilmiştir. Söz konusu nâmenin biri asıl nüsha, diğeri de müstensih nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir. İncelemeye esas alınan ve asıl nüsha olduğu tahmin edilen nüshaya A, müstensih nüshasına ise B kodu verilmiştir. Nüshalar arasındaki farklar, her iki nüshanın dil ve imla malzemesinin *Dizin* bölümüne dâhil edilmesiyle gösterilmeye çalışılmıştır. Müstensih nüshası (B), İran İslamî Şura Meclisi Kütüphanesi Arşivi'nde 18221 kitap sayı kaydı ve 9452 raf numarasıyla kayıtlı Kürrâsetü'l-Ma'î adlı, resmî belgeleri ihtiva eden bir mecmuanın üçüncü cildinin 248-250'nci varakları arasında yer almaktadır. Sayfa numaralarının kırmızı mürekkeple yazılı olduğu mecmua, Kaçarlar hükümdarı Nasırüddin Şah'ın nedimbaşı ve divan müstevfisi Efdâlü'l-Mülk Gulam Hüseyin Kirmânî tarafından tertip edilmiştir.²¹ Talik hatla yazılan bu nüshanın lakap bölümündeki her yer adının üzerine bir üst çizgi işareti konmuştur. A nüshasında olmayan Allah'a hamd bölümü, kâğıdın tam orta yerine yazılmıştır. B nüshasında muhatabın ad, lakap ve ünvanlarının yazılı olduğu beşinci satır, belgenin mürsil, mürselünileyh, tür ve tarihi hakkında bilgilerin yer aldığı satırdan sonra gelmektedir: *sevgend-nâme-i Şâh Sultân Hüseyin-i Şafevî pâdişâh-ı heftüm ez-Şafeviyye tâbe şerâhu be-Alek-sayeviç Paţar-ı Kebîr-i evvel sene-i 1108 be-Hicrî muţâbık-ı sâl-i 1696* . Esasen B nüshasının 248. sayfasının on ikinci satırına dâhil olan satırı diğer satırlara göre daha kısa olup satırın metindeki yeri işaretlenmiştir.

21 Namiq Musalı, "Feth Ali Şah Kaçar'ın Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Yarlığı Üzerine", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14/1, (2019), s. 89-90.

Çalışmaya esas alınan A nüshasının tıpkıbasımını neşreden M. Baharlu'nun yazısında, bu nüshanın künye bilgileri ve özellikleri hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır. A nüshasının künye bilgileri hakkında tarafımızca da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte belgenin muhatabının ad ve ünvanının geçtiği yerin dikkat çekilmek ve vurgulanmak için kâğıdın sağ en üst köşesine yazılması, söz konusu yerlerin satır hizasından değil de satır hizasının dışından başlatılması, mürsilin din ve devletine ait kelimelerin önemsenildiğini göstermek için altın suyuyla yazılması, satırların aralığı, kullanılan kâğıt, yazı ve yazıyı kâğıt üzerine yerleştirmeye dair biçimsel özellikler bu nüshanın asıl nüsha olma ihtimalini güçlü kılmaktadır. Zikredilen nedenlerden ötürü çalışmamızda asıl nüsha olarak kabul edilen A nüshası, bu saha Türk devletlerinin yazışma geleneğinde yaygın olan kırık nestalik hatla yazılıp satır araları daha geniştir. Muhatabının ad, lakap ve ünvanlarının yazılı olduğu ilk satır, belgenin sağ en üst tarafına yazılmış ve satır hizasının dışı tarafından başlamıştır. Belgenin anlamsal bütünlüğüne bakıldığında esasen dördüncü satıra dâhil olan sözlerinin bulunduğu yer, boş bırakılarak söz konusu yerlerin buraya ait olduğu gösterilmek istenmiş, böyle bir tasarrufa başvurulmuş da ilgili ifadeler vurgulanmıştır:

. Muhatabın ad, ünvan ve lakabına ait olan ifadelere dikkat çekmek, önemsendiğini göstermek ve vurgulamak için kâğıdın en üst tarafına yazılması Safevî devlet yazışma geleneğinde tesadüf edilen bir üslup özelliğidir. Yine 5. satırdaki *anāra'llāhu* kelimesindeki *Allāh*, 7. satırdaki *Tingri* 9. satırdaki *Ugan* ve 17. satırdaki *zī'l-celāl* da vurgulanmak ve dikkat çekilmek istendiği için altın suyuyla yazılmıştır. Nâmenin son satırının talep bölümü ile son rûknü olan dua bölümü arasında boşluk bırakılarak dua bölümü kâğıdın sol en alt köşesine yazılmıştır . Nâmenin orijinal metnini görme imkânı tarafımızdan bulunamadığı için burada M. Baharlu'nun verdiği tıpkıbasımdan istifade edilmiştir. Ne tıpkıbasım ne de M. Baharlu'nun nâme üzerine yaptığı yayında mühür hakkında hiçbir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte Safevî şahının Saksonya dükası ve Lehistan kralı Fridrick Ogust'a yolladığı H. 1111/ M. 1700 tarihli nâmede şahın mührü, nâmenin yazılı olduğu kâğıdın arka yüzünün ortasında yer almaktadır. Bu mührün kutru 5 cm olup ortasında büyük daire içinde büyük harflerle aşağıdan yukarıya doğru *vâriş-i mülk-i Süleymân sultân-ı cihân Hüseyn 1107*, mührün yukarısındaki kubbe şeklindeki ucunda *hasbî allāh Allāhümme şallî 'ale'n-nebî ve'l-Vaşî* ifadesi, mührün kenarında Hz. Fatıma'nın lakabı ile on iki imamın on birinin ismi ve yahut lakabı *el-Hasan ve el-Hüseyn ve es-Seccād ve el-Bâkır ve eş-Şâdık ve el-Kâzım ve er-Rızâ ve et-Taķî ve en-Nakî ve ez-Zekî ve el-Mehdî* yazmaktadır.²² Tarafımızca incelenen nâmede de aynı mührün bulunması kuvvetle muhtemel olmakla beraber yukarıda da beyan ettiğimiz üzere Baharlu, belgenin arka sayfasının tıpkıbasımını vermediği için bizimki bir tahmindir.

22 Lajos Fekete, "İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu", s. 274; Dariusz Kolodziejczyk, *The Relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the Light of Archival documents*, s. 273-274 (okunuşu), s. 242 (Lehçe tercümesi), s. 243-247 (İngilizce tercümesi), s. 289 (tıpkıbasım).

1.2. Nâmenin Türü, Biçim ve İçeriği ile Türk Tarihi ve Yazışma Dili İçerisindeki Yeri

Ticari meseleler hususunda Safevî şahı Hüseyin tarafından Rus çarı I. Petro'ya gönderilen bu belge, nâme-i şâhilerin sevgend-nâme örneklerine dâhildir. Nitekim B nüshasının ikinci satırında da belgenin diplomatik yazışma türlerinin sevgend-nâme grubuna mensup olduğu zikredilmiştir (B 248/2). Bu diplomatik yazışma terimi; 'yemin, ant, aht' anlamına gelen, Farsça sevgend kelimesi ile 'mektup' anlamındaki, Farsça nâme kelimelerinin birleşmesinden teşekkül etmiştir. 'Yazılı ant'²³ anlamına gelen sevgend-nâme için Osmanlı diplomatikasında ahid-nâme, muahede-nâme gibi terimler de kullanılmıştır. Tanrı kelamıyla başlama, ahd ve yemine sadakat, tarafların siparişlerini karşılıklı şartlara bağlaması yani sevgend-nâme maddelerinin tafsili, ahde sadık kalmaya gayret sarf edileceği ve tecavüzün önünün alınacağı ve Allah'tan istikamet ricası gibi şart ve bölümlerden oluşma bu diplomatik türün en belirgin özellikleridir.²⁴ Çalışmamıza esas alınan sevgend-nâme de tahta geçen şahın selefi hükümdar zamanındaki antlaşmaya riayet ederek çarın, şahın ülkesine gönderdiği adamına ticaret, gümrük ve transit geçişlerinde imdat, kolaylık, yoldaşlık sağlayacağı ve teveccühlerin esirgemeyeceğini bildirmek için kaleme alınmıştır. Siyasi güç ve nüfuzunu arttırmak isteyen çarın şahın atalarıyla yaptığı antlaşmanın devam ettirilmesini rica eden nâmesine cevaben yazılan bu belgede ayrıca Çar I. Petro'nun emri ile Safevî ve Baburlulara çarın mektubunu götürüp yolda gördüklerini çara rapor etmekle görevlendirilen Rus tüccar Semen Malenky, onun başına gelen hadiseler ve ona satması için teslim edilen devlet mallarının akıbeti gibi konulardan bahsedilmektedir. Belgenin içeriğine girmeden önce izah bekleyen ilk konu Rus tüccarın kim olduğu ile ilgilidir.

Sevgend-nâmede ismi geçen ve çarın adamı olduğu belirtilen Semen Malenky ile ilgili olarak İranlı araştırmacı Abdol_Hossein Navâi, H. 1108/ M. 1696 yılında Malinkiy ve Semenof adında iki Rus tüccarın İsfahan'a geldiklerini, buradan Bender Abbas'a, oradan da deniz yoluyla Hindistan'a doğru hareket ettikleri bilgisini vermektedir.²⁵ Ancak tarafımızca incelenen belgede çarın adamı olan kişinin adı yerine Arapça *müşârünileyh* "adı geçen, adı zikredilen (erkek)" (A 11) sıfatının kullanılması bu Rus tacirlerin iki ayrı kişi değil de tek kişi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Yeşilot da Rus çarı I. Petro'nun 1695 yılında Semen Malenky adlı bir tüccarı İran ve Hindistan'a gönderdiği bilgisini vermektedir. Aynı tarihçi, çarın emriyle Safevî ve Hindistan Timürlülerine I. Petro'nun nâmesini götüren Semen Malenky'nin bu görevden dönerken Astrahan'a geldiğinde aniden rahatsızlanarak öldüğünü, görevi esnasında tuttuğu raporların ise çarın eline asla geçmediğini aktarmaktadır.²⁶ Yukarıdaki bilgiler; Semen Malenky'nin tek kişi olduğu, Rus çarı I. Petro adına çalıştığı ve ticaretle uğraştığı sonucunu ortaya koymaktadır. Zira tarafımızca incelenen belgede de Semen Malenky'nin, çarlığa ait ürünleri satıp karşılığında

23 Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 930.

24 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 163.

25 Abdol_Hossein Navâi, *Asnad va Mokâtebat_e Siyasî_e Iran From 1105 To 1135 H.G.*, s. 52.

26 Okan Yeşilot, *Şah'ın Ülkesinde Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 45.

ise çarlığın ihtiyaç duyduğu malları almak için gelmiş (A 6-7) bir Rus tüccar olduğu bilgisi bulunmaktadır.

Çarın emriyle hususi olarak görevlendirilen Semen Malenky'nin Safevî ülkesine geliş tarihi, çalışmamıza esas alınan belgede Şah Hüseyin (1694-1722) dönemi olup iki devlet arasındaki ticaret antlaşması ise Şah Süleyman (1666-1694) dönemine uzanır (A 5-6). Safevî ülkesinin kendileri için sadece iktisadi değil aynı zamanda Hindistan, İran, Kafkasya ve Türkistan politikaları için de stratejik bir önem taşıdığını bilen Rus çarı I. Petro'nun (1682-1725), iki devlet arasındaki ticaret antlaşmasını yenilemeyi rica etse de Safevî tahtındaki değişiklikten habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Zira nâmedeki *bu degerlüg çaķda kim shehensāhlık tahtı ķutlık oltureganımızdın bizelgenidin keķkey* (A 7) ifadesi de bu ihtimali daha da güçlendirmektedir. Ayrıca incelenen nâmede, Şah Hüseyin'in Safevî Devleti tahtına cülusuna dair olaylardan bahsedilirken Rus çarı tarafına teşekkür veya cevaba dair bir malumat bulunmamaktadır. Buradan da Rus çarı tarafında Şah Hüseyin'e cülusunu tebrik için bir nâmenin bu zamana kadar yollanmamış olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Kendi döneminde dost ve müttefik devletlerle ilişkilerin daha da ilerletilip onların temsilcilerine şahlığının bütün imkânlarının seferber edileceğinin söylenerek samimiyetin ortaya konması dost ve müttefik hanın retoriğinde öne çıkan söylemlerdir (A 7-8). Nâmede dost ve müttefik ülke olan Çarlık Rusyası'nın sabık çarları ile kendi devletinin şahları arasındaki ilişkinin çerçevesi *ata babalarımız güzel yosunların közetip* (A 9), mürselünileyh ile mürsil zamanında başlayıp devam edecek ilişkiler ise *oķ uluķ mertebe-lıķ ķān ilen birlik berkitilģanıģa ve ķatnaşuķlıķ esāsı ķatıķ bolģanıģa bağlangandın* (A 9-10) olarak nitelendirilmiştir. Burada mürsilin, iki devlet arasındaki ilişkileri daha ileri seviyelere taşımak istediğine dair düşüncesinde ne kadar samimi olduğuna muhatabını inandırmak için çarın adamına kendilerinin yaptıkları muameleleri ve aldıkları tedbirleri ayrıntılarıyla zikretmesi ikna ve telkin edici retorik prensiplerine başvurduğunu gösteren işaretlerdir (A 10-11). Bu işlemleri yaparken de mürsilin, iki devletin sabık idarecilerinin yaptıkları anlaşmaya iktibasta bulunması (A 11-12) birlik beraberlik, ortak geçmişe gönderme ve sözüne sadık olma gibi ikna ve telkin edici söylemlerinin devam ettiğini göstermektedir. Bu ve A 12-A 15 satırlarındaki söylemler, çarın adamına karşı kendi muamele ve tutumlarının nasıl olacağının anlatılarak, yani yeni ile öncekiler arasında bağ kurularak muhatap üzerinden menfaat sağlama ve onu yönlendirmenin hedeflendiği hükümdar retoriğidir. Burada mürsilin, muhatabını ikna etmek için *uşol 'adāletlik ķan-ı a'zam-nıng ri'ayetin kōzleyip* (A 14), *mezbūr tapsurgān tamģa kirū birgenige şar-lıķ yarlıķımız olģaydur* (A 14), *tamģaķı ķaķanlık sıylagaymız* (A 15), *'ināyātımız ayaģdın ķūķģ bolģandın şong ferāģat ile ķazretleriģa yoldangaydur* (A 15) gibi adalet, hakkaniyet, emanetin sahibine iadesi, şefkatli olunması, özverili ve konuyla alakadar olduğunu gösteren ifadeleri kullandığı tespit edilmiştir. Tesis edilen ikili ilişkilerin daha da güçlenmesi için muhatapın isteklerini mürsile iletmesi, elçi teatileri ve mektuplaşmanın devam etmesinin arzulanması, muhatapın saltanatının uzun olması gibi dualar dost ve/veya müttefik hükümdarların retoriğinde önemli bir yer tuttuğu nâmenin A 15-A 17 satırlarındaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda incelenen sevgend-nâme Allah'a hamd (B 1), nâmenin muhatabının uzun ünvan ve lakaplarla meth edilip iltifatlarla bulunulduğu ünvan (A 1-4), dostluk, muhabbet ve teveccüh merasimini ifade eden selamlama (A 4-5), *mundağ andurgay biz* (A 5) şeklinde bir formül ile mürsilin iki devlet arasındaki ortak geçmişe vurgu yapma ve muhataba kanûn-ı kadîmi hatırlatma, sevgend-nâmenin yürürlüğüünün devamının kimin tarafından istendiği hususundan bahsedilen ibtidâ (A 5-7), nâmeyi ulaştıran kişi (A 6), çarın adamına şahın ve devletin ettiği yardım ve gösterdiği kolaylıklar ile bu tutumun altında kendisinin antlaşmaya sadık kalacağını temin etme, karşı tarafında bunlara ihlas ve sadakat göstermesinin işaret edildiği tahallüs (A 7-16), sevgend-nâmenin sona erdiğini belirten intihâ (A 16) ve Allah'tan istikamet ricası ile iyi dileklerin belirtildiği dua (A 17) bölümlerinden teşekkül ettiği belirlenmiştir. Sevgend-nâmenin biçim ve içerik özelliklerine bakılacak olursa Türk-İslam devletleri yazışma geleneğinde genellikle Arapça olarak verilen Tanrı kelamıyla başlayan hamd bölümü, bizim incelediğimiz nâmenin A nüshasında yoktur. Ünvan bölümünde, muhatabın hâkim olduğu sahalara tek tek sayılarak muhatap övülmüştür. Rus çarları ile yazışmalarında Türkçeyi tercih eden Safevî şahlarının, sahip olduğu memleketlerini saydığı Rus çarına *biy* "bey" ve *han* "han" diye hitap ettiği görülmektedir. Biy ünvanının, Kırım hanları tarafından Lehistan krallarına yollanan nâmelerde de kullanıldığı bilinmektedir.²⁷ Şah Hüseyin'in, muhatabı için bu ünvanları kullanması, çarın Altın Ordu Hanlığı'nın varisi yani bu hanlığın hâkimiyeti altındaki sahalara sahip olması nedeniyle bilinçli olarak kullanılmış ifadeler olarak görülmektedir.

1.3. Nâme Üzerine Yapılan Araştırmalar

Mehriban Baharlu; belgenin tıpkıbasımı, çeviriyazı alfabesi, matbû harfli Arap alfabesine aktarımı, bilinmeyen bazı kelimeler ve eklerin anlamlarıyla Safevî Devleti zamanında Türkçenin durumu ve devlet yazışmalarında kullanımı hakkında bilgiler vermiştir bkz. https://sozumuz1.blogspot.com/2017/10/blog-post_2.html. Erişim tarihi: 12/04/2019. Baharlu'nun çalışmasında belgenin özellikleri, türü ve tarihî arka planı hakkında bilgi verilmemesi, satır numaraları ve nüshaların tanıtımlarının olmaması, nüsha farklarının gösterilmemesi, çeviri yazı sistemine başvurulmaması ve belgenin Türkçeye aktarılmaması gibi eksiklerinin olduğu görülse de onun çalışması belge üzerine yapılan ilk çalışma olması münasebetiyle değerlidir. Baharlu'dan sonra Musalı, Kaçarlar dönemine ait Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış bir yarlığı neşrettiği makalesinin "*Yarlığın Dili: Neden Çağatay Türkçesi?*" adlı bölümünde Doğu Türkçesinin devlet yazışma dili olarak İran ve Azerbaycan sahası Türk devletlerinde kullanımından bahsederken Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'in Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış nâmesinin İran İslamî Şura Meclisi Kütüphanesi Arşivi'ndeki nüshası, muhatabı, bulunduğu mecmua, mecmuanın mürettibi hakkında da bilgiler vermiştir. Aynı tarihçi bu çalışmasında nâmenin ünvan ve selamlama bölümünü de okumuştur.²⁸

27 Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland Lithuania, International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden, Brill, 2011, s. 383.

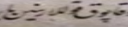
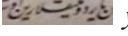
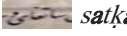
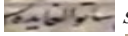
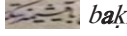
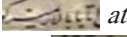
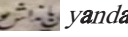
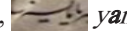
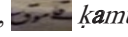
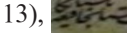
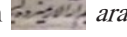
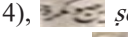
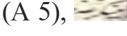
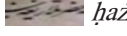
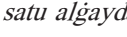
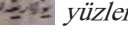
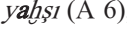
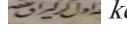
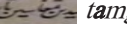
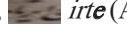
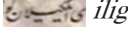
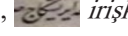
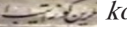
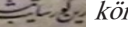
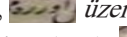
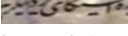
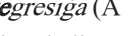
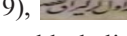
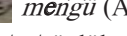
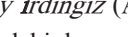
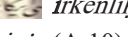
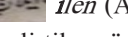
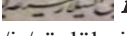
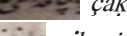
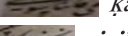
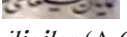
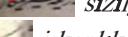
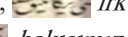
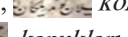
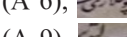
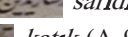
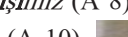
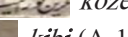
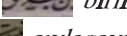
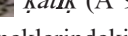
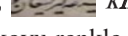
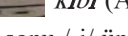
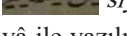
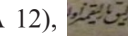
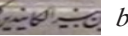
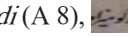
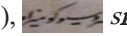
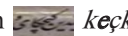
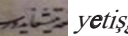
28 Namiq Musalı, *Feth Ali Şah Kaçar'ın Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Yarlığı Üzerine*, s. 89-90.

1.4. Nâmenin İmla ve Dil Özellikleri

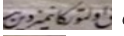
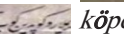
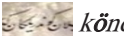
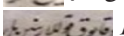
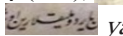
1.4.1. Nâmenin İmla Özellikleri

Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'e ait nâmenin dil ve imla özellikleri Doğu ve Batı Türkçesi dil ve imla özelliklerini bir arada ihtiva etmekle beraber, ağırlıklı olanın Doğu Türkçesi olduğu görülmektedir. H. 1108/ M. 1696 tarihli bu Türkçe nâmenin karakteristik dil özellikleri hakkında şunlar söylenebilir: *hazretleriğa* (A 4), *tekrimler* (A 4), *tefhimler* (A 4), *aralarımızda* (A 4) örneklerinde çokluk ekinde ünlülerin gösterilmesi; *Heşterhan-ninġ* (A 2), *han-ı a'zam-ninġ* (A 14) örneklerinde bazı eklerin gövdeden ayrı yazılması; *şanlıġ* (A 4), *bizelgenidin* (A7), *katnaşuklık* (A 9), *bağlangandin* (A 10), *yollamışlardır* (A 11), *bildürğanığa* (A 12) örneklerinde kelime ve eklerdeki bütün ünlülerin gösterilmesi; *şonġra* (A 5), *Tinġri* (A 7), *onġ* (A 16), *könġül* (A 17), *menġü* (A 16), *Maskav-ninġ* (A 2), *haţţinġız* (A 6), *metā'larınġıznı* (A 7), *istegey irdinġiz* (A 7) örneklerinde arka damak n sesi için ن ve ك harflerinin kullanılması; *satkay* (A 7), *satu alġayda* (A 7), *totkavsız* (A 11), *tapşurġan* (A 14) örneklerinde kalın sıradan kelimelerdeki s ünsüzü için ص, t ünsüzü için ط harfinin kullanılmaması; T/Ç3Ş iyelik eki almış adlara durum eklerinin getirilmesiyle iki ad çekim eki arasında ortaya çıkan /n/ sesinin *bābıda* (A 6), *bitikleride* (A 12), *sebebidin* (A 12), *ayaġıdın* (A 15) örneklerinde kullanılmaması; *dāyım* (A 17) örneğinde Arapça kelimelerdeki hemzeli kelimelerin yazımında ses-yazım ilişkisine de sahip olarak y sesinin kullanılması; *mertebethlık* (A 5), *menzilethlık* (A 5), *mertebe-lık* (A 9), *vilāyetleriğa* (A 11), *hākimleriğa* (A 13), *vezirleriğa* (A 13), *'adāletlık* (A 14) örneklerinde alıntı kelimelerin genellikle arka damak ünsüzü olan ekler almaları nedeniyle kalınlık-incelik uyumunun bozulması Doğu Türkçesi imla özellikleridir. Bunların yanı sıra *şonġra* (A 5) ve *şonġ* (A 15) örneklerinde olduğu gibi içerisinde kalın sıradan ünlülerin yer aldığı söz başı /s-/ sesleri için Arap alfabesindeki ص harfinin kullanılması, T/Ç3Ş iyelik eki almış adlara durum eklerinin getirilmesiyle iki ad çekim eki arasında ortaya çıkan /n/ sesinin *huşuşında* (A 8), *ri'āyetinde* (A 10), *mūcibince* (A 10) örneklerinde Batı Türkçesi metinlerinin yazım geleneğindeki gibi kullanılmış olması Batı Türkçesi imla özellikleridir.

Şah Hüseyin'in nâmesinde bulunan Türkçe kelimelerdeki ünlü ve ünsüzlerin imla özellikleri şöyledir: *Ak* (A 2), *ayaġdaġı* (A 3), *aralarımızda* (A 4), *açılġay* (A 8), *açġan* (A 9), *ayıtġan* (A 11), *ataları* (A 11), *ara* (A 11), *artıldıġığa* (A 16) kelimelerindeki söz başı /a-/ ünlüsü medli elifle yazılırken *andurġay biz* (A 5) kelimesindeki söz başı /a-/ ünlüsü ise elifle yazılmıştır. *çaġdanġı* (A 4), *katnaşuklıknı* (A 4), *nümāyān kılġay* (A 5), *yibergandin* (A 5), *mundaġ* (A 5), *andurġay biz* (A 5), *baba-em* (A

5), *kapuk* *kullarının* (A 6), *yazgay* (A 6), *yardımlıkların* (A 6), *satkay* (A 7), *satu alğayda* (A 7), *kuyas* (A 8), *bakışımız* (A 8), *ata babalarımız* (A 9), *yandaş* (A 10), *yamansız* (A 11), *kamuğ* (A 13), *yastancağığa* (A 17) kelimeleri ile eklerindeki koyu renkle belirtilen söz içi /-a-/ ve sonu /-a/ ünlülerinin yazımında elif kullanılırken *aralarımızda* (A 4), *şongra* (A 5), *cenābınğizğa* (A 5), *hażretleriğa* (A 5), *bābıda* (A 6), *satu alğayda* (A 7), *yüzleriğa* (A 8) kelimelerindeki koyu renkle belirtilen söz sonu /-a/ ünlülerinin yazımında güzel he kullanılmıştır. Bunların yanı sıra *ayağdağı* (A 3), *yaḥşı* (A 6), *yosunların* (A 9), *kerek-yarağ* (A 12), *tamğasın* (A 12) gibi Türkçe kelimelerdeki, koyu renkle belirtilen söz içi /-a-/ ünlüleri gösterilmemiştir. *erleriğe* (A 13), *berkitilgen* (A 4), *ırte* (A 4), *iligilen* (A 6), *irişkeç* (A 8), *közetip* (A 9), *körsetip* (A 11) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz başı /-e-/ söz içi /-e-/ ve söz sonu /-e/ ünlüleri elif ile; *bitikleride* (A 12), *niçe* (A 12), *üzere* (A 12) örneklerindeki söz sonu /-e/ ünlüleri güzel he gösterilirken *berkitilgen* (A 4), *istegey irdinğiz* (A 7), *tegresiğa* (A 8), *güzel* (A 9), *kerek-yarağ* (A 12), *menğü* (A 16) gibi Türkçe kelime ve eklerdeki, koyu renkle belirtilen söz içi /-e-/ ve sonu /-e/ ünlüleri gösterilmemiştir. *ırte* (A 4), *iligilen* (A 6), *irkenlik* (A 6), *istegey irdinğiz* (A 7), *ilen* (A 10), *işlerimizğa* (A 10), *itip* (A 10) kelimelerindeki, koyu renkle belirtilen söz başı /i-/ ünlüleri elif ve yâ ile yazılırken *çağdankı* (A 4), *katnaşuklıkını* (A 4), *nümāyān kılğay* (A 5), *yibergandin* (A 5), *sizilgen* (A 5), *iligilen* (A 6), *könderilgen* (A 6), *yaḥşı* (A 6), *irkenlik* (A 6), *bābıda* (A 6), *kapukları* (A 8), *sarıdın* (A 8), *bakışımız* (A 8), *közetip* (A 9), *birlık* (A 9), *katık* (A 9), *kırışgan* (A 10), *kibi* (A 10), *sıylagaymız* (A 15) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz içi ve sonu /-i/ ünlüleri yâ ile yazılmıştır. Şu örneklerde ise koyu renkle belirtilen söz içi /-i-/ ünlüsü gösterilmemiştir: *bitikleride* (A 12), *yarlıkımız* (A 14). Burada Doğu Türk yazı dili ile yazılmış eserlerde olduğu gibi, tarafımızca incelenen nâmede geçen *bizelgenidin* (A 7), *birğüsidin* (A 7), *irdi* (A 8), *sıvgümüz* (A 8), *kilgey* (A 13), *kitkeysiz* (A 16) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen kök hece /e/’li sözcüklerin yazımında /i/ okutacak şekilde yâ (𐭪) harfinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğu Türk imlasında bu yazım tasarrufuna rağmen bazı dilciler böyle i’li yazımların kapalı /e/ ile sesletilmiş olması gerektiğini düşünürler.²⁹ Bununla birlikte Eski Türkçede kapalı e /é/’li olduğu tespit edilen *keçkey* (A 7) ve *yetişğaydur* (A 8) kelimelerinin /e/ okutacak şekilde hiçbir ünlü kullanılmadan yazıldığı tespit edilmiştir. Aslı bir fonem olup olmadığı tartışılmasına rağmen Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren tanıklanan ve Azerbaycan Türkçesinde anlam ayırt edici ayrı bir fonem

29 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 33. Timur Kocaoğlu, “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi”, *Türk Kültürü*, S. 483-484, (Temmuz-Ağustos 2003), s. 266-281.

niteliği taşıyan kapalı e'nin çalışmada böyle bir durum arz etmesi nedeniyle bu ünlü için ayrı bir transkripsiyon uygulanmamıştır. uçmak (A 5), uşbu (A 6), uşol (A 6), olturganımızdın (A 7), ol (A 8), orunğa (A 8), uçğan (A 9), Uğan (A 9), oğ (A 9), uluğ (A 9), olğan (A 13), özge (A 13) örneklerindeki söz başı /O-, U-/ ünlüleri elif ve vâv ile yazılmıştır. köpdin köp (A 4), şongra (A 5), mundağ (A 5), andurğay (A 5), kōnderilgen (A 6), kapuğ kullarının (A 6), yardımılıkların (A 6), kutlık (A 7), birgüsidin (A 7), yüzleriğa (A 8), külümlük (A 8), kuyas (A 8), yüksük (A 8), közlerin (A 9), güzel (A 9), közetip (A 9), bolğanığa (A 9), isteduğı (A 10), totkavsız (A 11), körgüzmeğay (A 12), kırü tönğaç (A 13), song (A 15), yolığa (A 16), mengü (A 16) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz içi (-O-, - U-/ ünlüleri vâv ile yazılmıştır. büyük (A 4) ve ötrü (A 10) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen söz içi (-O-, - U-) ünlülerinin ise hiçbir işaret kullanılmadan yazıldığı belirlenmiştir.

1.4.2. Nâmenin Ses Bilgisel Özellikleri

Çalışmaya esas alınan nâmede *bizelgenidin* < *bezelgendin* (A 7), *birgüsi* < *bergüsi* (A 7), *irdi* < *erdi* (A 8), *sivgümüz* < *sevgümüz* (A 8), *kilgey* < *kelgey* (A13), *kıtkeysiz* < *ketkeysiz* (A 16) örneklerindeki, koyu renkle belirtilen yerlerde ünlü daralması, *yüksük* < *yüksek* (A 8), *büyük* < *beğük* örneklerinde, koyu renkle belirtilen yerlerde ünlü yuvarlaklaşması, *mundağ* < *muntag oğ* < *munteg oğ* < *muni teg oğ* (A 5), *nirse* < *ne irse* (A 16) örneklerinde ünlü birleşmesi, *yıberğandin* < *ıberğandin* < *ıd-u bergandin* (A 5) örneğinde koyu renkle belirtilen yerde hem ön damaksıllaşma hem de ünlü birleşmesi, *katnaşuklık* < *kat-ın+a-ş-uk+lık* (A 9), *tapşurgay irdi* < ET *tap-ı-ş-ur-ğay irdi* (A 12) örneklerinde ünlü düşmesi vardır. *hazretleriğa* (A 4), *vilâyetleriğa* (A 11), *memleketimizğa* (A 13), *hâkimleriğa* (A 13), *vezîrleriğa* (A 13) gibi Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin genellikle art damak ünsüzü olan ekler almaları nedeniyle kalınlık-incelik uyumuna aykırı örnekler teşkil etmelerini bu kelimelerin Doğu Türkçesindeki telaffuzlarıyla ilgili olduğu için kalınlık-incelik uyumunun bozulmadığını iddia edenler yanında³⁰ imla istikrarsızlığına bağlayan³¹ Türklük bilimciler de vardır. Bu aykırılık örneklerine Türkçe kelimelerde de tesadüf edilmektedir. İncelenen nâmede kalınlık-incelik uyumunun bozan ekler arasında *irkenlik* (A 6), *külümlük* (A 8), *birlük* (A 9) örneklerinde addan ad türetme eki +lık, *yüzleriğa* (A 8), *tegresiğa* (A 8), *işlerimizğa* (A 10) örneklerindeki yaklaşıma-yönelme durumu eki, *yetişğaydur* (A 8) örneğinde Gel.Z kip eki –ğay, *kirişğan* (A 10), *berkitilğanığa* (A 9), *bildürğanığa* (A 11) örneklerinde sıfat-fiil eki –ğan, *isteduğı* (A 10) örneğinde sıfat-fiil eki –duğ, *tönğaç* (A 13) örneğinde zarf-fiil eki –ğaç, *isteyacakları* (A 16) örneğinde sıfat-fiil eki –acağ'ın yer aldığı tespit edilmiştir.

30 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, s. 28.

31 Kemal Eraslan, "Doğu Türkçesindeki Ek Uyumsuzluğuna Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, s. 114.

Doğu Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun tam olmadığı görülmektedir. Tarafımızca incelenen belgede *kapukları* (A 8), *katnaşukluk* (A 9), *yardumluk* (A 10), *kirü* (A 13), *kamuğ* (A 13), *menğü* (A 16) kelimelerinin düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kaldıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte bazı yapım eklerindeki ünlüler ET döneminden beri tek şekilli olmaları münasebetiyle bu eklerin geldiği kelimelerdeki aykırılık belgede de devam etmektedir. Belgede daima yuvarlak ünlü taşıyan ve bu nedenle uyum dışı kalan ekler şunlardır: sıfat türetme eki {+IXG} *değerlüg* (A 7), *kutluk* (A 7), *külümlik* (A 8), *mührlik* (A 12), sıfat türetme eki {+IU} *sanlu* (A 15), bildirme fiili {-dUr} *yetişğaydur* (A 8), *yollamışlardur* (A 11), *olğaydur* (A 14), *yoldanğaydur* (A 15), fiilden ad türetme eki {-gU} *sivgümüz* (A 8), *birgüsi* (A 7), sıfat fiil eki {-gU} *i'lām kılğunğiz* (A 16), sıfat-fiil eki {-dUğ} *isteduğ* (A 10), *isteduğın* (A 15), *onğ kilduğığa* (A 16), ettirgenlik eki {-dUr-} *andurğay biz* (A 5), *bildürğanıga* (A 11) ve ettirgenlik eki {-Ur-} *tapşurğay irdi* < ET *tap-ış-ur-ğay irdi* (A 12). Bununla birlikte ilk biçimlerinin düz ünlülü olması nedeniyle uyum dışı kalan ekler ise şunlardır: belirtme durumu eki {+nI} *döstlükni* (A 4), ayrılma durumu eki {+dIn} *köpdin* (A 4), *kün kirdidin* (A 16), addan ad türetme eki {+lık} *katnaşuklıkni* (A 4), *yardumlukların* (A 6), T1Ş iyelik eki {+I} *artılduğığa* (A 16), Ç1Ş iyelik eki {+mlz} *sivgümüz* (A 8), T3Ş iyelik eki {+I} *yolığa* (A 16), DGZ kip eki {-mlş} *karâr koymışlar* (A 12).

Belgedeki *yağşı* < *yağ-ış-ı* (A 6), *sizilgen* < *çızılgen* (A 15), *sivgülik* < ET *seb-gü+lig* (A 16) örneklerinde sızıcılışma, *değerlüg* < *tegerlüg* (A 7) örneğinde ötümlüleşme, *yastancağıga* < *yaslancağıga* (A 17), *yastanğaysız* < *yaslanğaysız* (A 17) örneklerinde ötümsüzleşme, *yoldanğaydur* < *yollanğaydur* (A 15) örneğinde süreksizleşme, *mundağ* < *buntağ oğ* < *bunteg oğ* < *bunı teg oğ* (A 5) örneğinde akıcılışma, *sanlu* < *sanluğ* (A 15) örneğinde –ğ > Ø, *olğaydur* < *bolğaydur* (A 14) örneğinde b –> Ø ünsüz düşmesi, *nirse* < *ne irse* (A 16) örneğinde kaynaşma, *yetişğaydur* < *yetişğay+durur* (A 8) örneğinde hece düşmesi, *totkavsız* < *toğtavsız* (A 11) örneğinde yer değiştirme tespit edilmiştir. Yine söz başı /s-/, bir benzeşme neticesi olarak *süçüg* kelimesinde ç – olmuştur: *çüçüg* ‘tatlı’ (A 15).

1.4.3. Nâmenin Şekil Bilgisel Özellikleri

Şah Hüseyin nâmesinde geçen yapım ekleri ile bu eklerin türleri şunlardır: Addan ad türetme ekleri: +dAş: *yandaş* < *yan+daş* (A 10), +GA: *özge* (A 3), +KI: *ayağdağı* (A 3), *çağdanğı* (A 4), +IXG: *türlüg* (A 4), *değerlüg* < *değer+lüg* (A 7), +IIK: *döstlik* < *döst +lık* (A 4), *katnaşukluk* < *katnaşuk+lık* (A 4), *birlik* < *bir+lık* (A 9), +rA: *şonğra* < *şonğ +ra* (A 5), *üzeridin* < *üz+e+re+din* (A 11), +sIz: *totkavsız* < *totkav+sız* < *toğtağ+sız* (A 11); fiilden ad türetme ekleri: – çağ: *yastancağıga* < *yastan-çağ+ığa* (A 17), -(X)K: *büyük* < *büyü-k* (A 4), *katnaşukluk* < *katnaşuk+lık* (A 4), *katık* < *kat-ık* (A 9), -(X)n: *katnaşukluk* < *kat-in-aşukluk* (A 4), – KX: *sivgümüz* < *siv-gü+miz* (A 8), – I: *yağşı* < *yakış-ı* (A 6), – (X)ş: *bakışımız* < *bağ-ış+ımız* (A 8), – X: *ötrü* < *ötür-ü* (A 10), – v: *totkavsız* < *totka-v-sız* < *toğtağ+ız* (A 11); fiilden fiil türetme ekleri: – DUr: *andurğay* < *an-dur-ğay* (A 5), *bildürğanıga* < *bil-dür-ğanıga* (A 11), – KXz: *körgüzmeğay* < *körgüz-memey* (A 12), – Xr: *ötrü* < *öt-ür-ü* (A 10), – (X)l: *berkitilgen* < *berkit-il-gen* (A 4), *sizilgen*

< *siz-il-gen* (A 5), *könderilgen* < *kön-it-ger-il-gen* (A 6), *açılğay* < *aç-ıl-ğay* (A 8), *yazılğan* < *yaz-ıl-ğan* (A 11), *sayılğan* < *say-ıl-ğan* (A 15), **-(X)n-**: *bağlangandın* < *bağla-n-ğandın* (A 10), *yastanğaysız* < *yasla-n-ğaysız* (A 17), **-(X)s-**: *katnaşuklık* < *katna-ş-uklık* (A 4), *yetişğaydur* < *yet-iş-ğaydur* (A 8), *kirişğan* < *kir-iş-ğan* (A10), **-(X)t-**: *berkitilgen* < *berki-t-ilgen* (A 4), *ayıtğan* < *ay-it-ğan* (A 11), *körsetip* < *körse-t-ip* (A 11), **-sA-**: *körsetip* < **kör-se-tip* / *kör-üg+se-tip* (A 11); addan fiil türetme ekleri – **A-**: *bizelgenidin* < **bed(i)z+e-l-gen +i+din* (A 7), **+Ar-**: *onğarıldıkdın* < *onğ+ar-ıldıkdın* (A 14), **+At-**: *közetüp* < *köz+et-üp* (A 9), **+DA-**: *yoldanğaydur* < *yol+la+nğaydur* (A 15), **+IA-**: *bağlangandın* < *bağ+la-nğandın* (A 10), *yollamışlardur* < *yol+la-mışlardur* (A 11), *közleyip* < *köz+le-yip* (A 14), **+tA-**: *yastanğaysız* < *yas-la-nğaysız* (A 17), **+I-**: *berkitilgen* < *berk+i-t-il-gen* (A 4), *bitikleride* < *biti-k* < *bit+i* – < *biet* < *piet* (A 13).

Bunların yanı sıra aralarımızda *berkitilgen* *döstliğin* (A 4), *ilgilen könderilgen* *ki yahşı irkenlik* *haştınğız* (A 6), *yād kıılınğan* *Simin Malenky* (A 6), *uçmağda uçğan* ve *Uğan rızāsığa közlerin açğan* *ata babalarımız* (A 9), *қазақ илен яндаш болған* *fermān-ı ‘alışanımız* (A 10), *hidivānlık işlerimizğa kirişğan* *kullarımız* (A 10), *aytğan* *ataları ara* (A 11), *şadākat üzeridin yazılğan* *bitikleride* (A 11-12), *cennet nişān olğan* *memleketimizğa* (A 13), *cenābları-nıñ sizilgen* *haştın* (A 13), *yiberğandın şongra* (A 5), *‘ināyātımız ayağıdın çüçüg bolğandın şong ferāgat ile* *hazretleriğa yoldanğaydur* (A 15), *şehenşāhlik tahtı kutlık olturğanımızdın bizelgenidin* *keçkey* (A 7), *birlik berkitilğanığa* ve *katnaşuklık esāsı katık bolğanığa* *bağlangandın ötrü* (A 9-10), *Tinğri birgüsi devletimizni istegenler* *yüzleriğa külümlük kapukları her sarıdın açılğay irdi* (A 7-8) örneklerinde {-GAN}, *hazretleri istedukı* *kibi* (A 10), *hātırımız istedukın* *her yanglıg armanları onğ kildukığa* *nurlanğacın* ve *kün kirdidin iğbālleri artıldukığa* *bağlangacın bilip* (A 15-16) örneklerinde {-duk}, *her nirse köngül isteyacakları bar irse* (A 16) örneğinde {-acağ}, *i‘lām kılğunğız ilen menğü sivgülik yolığa kitkeysiz* (A 16) örneğinde {-ğU}, *niçe hazretleri hazinesi qadrin bildürğanığa ol kerek-yarağ tafşil üzere mührlik haşt körgüzmeğay* *sebebidin tamğasın tapşurgay irdi* (A 12) örneğinde {-ğay} ekleri sıfat-fiil eki; *kuyas yanglıg baqışımız tegresiğa irişkeç* (A 8) örneğinde {-KAç}, *güzel yosunların közetip* (A 9), *yardumlık itip* (A 10), *körsetip* (A 11), *sizip* (A 12), *kösterip* (A 14), *közleyip* (A 14) örneklerinde {-(X)p} ve *yād kıılınğan vilayetlerdin kirü tönğaç zamanda* (A 12-13) örneğinde {-ğaç} zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır.

Tarafımızca incelenen nâmede ilgi eki ad tabanının ünlü veya ünsüzle sonlanmasına bağlı olmayarak {+nXnğ}’dır: *Ağ Urusnıñ* (A 2), *maşırık tarafi-nıñ* *qamuk sultānlarığa* (A 13), *han-ı a‘zam-nıñrı‘ayetin* (A 14). Belirtme durumu eki {+nI} ve {+n}’dir. İncelenen belgede ad tabanlarından sonra belirtme durumu eki {+nI} şeklindedir: *araları-mızda berkitilgen döstliğin* *‘ayān ve ırte çaqđankı katnaşuklıknı* *nümāyān kılğay* (A 4), *han-ı a‘zamlık metā‘larinğizni* *satğay* ve *satu alğayda istegey irdinğiz* (A 7), *Tinğri birgüsi devletimizni* *istegenler* (A 7), *müşārünileyhni* *totqavsız yamansız selāmet ilen Hindūstan vilāyetleriğa yollamışlardur* (A 11). Şu örneklerde ise T/Ç3Ş iyelik eki almış adlar üzerine belirtme durumu eki olarak doğrudan {+n} gelmiştir: *Uğan rızāsığa közlerin açğan* (A 9), *ata babalarımız güzel yosunların közetip* (A 9), *tamğasın tapşurgay irdi* (A 12), *cenābları-nıñ sizilgen* *haştın* *hazretimizğa kösterip* (A 13),

irte çaḡdanḡı katnaşuḡlıḡ bināsın berkitkeysiz (A 17). Yönelme durumu eki ünlüler ve ötümlü ünsüzlerden sonra {+ḡa}/ {+ge} olup – yönelme durumu ekinin ötümsüz örneklerle kullanımına dair bir örnek tanıklanmamıştır: *cenābınḡızḡa mundaḡ andurḡay biz* (A 5), *yüzleriḡa külümlüḡ ḡapukları her sarıdın açılḡay irdi* (A 8), *ḡuyaş yanglıḡ baḡışımız tegresiḡa irişkeḡ* (A 8), *özge iş erleriḡe cenābları-nınḡ sizilgen ḡaṭṭın ḡazretimizḡa kösterip* (A 13-14), *mezbūr tapşurḡan tamḡa kirü birgeniḡe şar-lıḡ yarlıḡımız olḡaydur* (A 14), *menḡü sıvgülüḡ yoluḡa kitkeysiz* (A 16). Bununla birlikte yönelme durumu ekinin *ḡazretleriḡa* (A 4), *vilāyetleriḡa* (A 11), *memleketimizḡa* (A 13), *ḡākimleriḡa* (A 13), *vezirleriḡa* (A 13) örneklerinde ise Doğu Türk yazı dilinin bir hususiyeti olan ve yabancı kelimelere kalın eklerin getirilmesi örneğinde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık teşkil ettiḡi belirlenmiştir. İncelenen belgede bulunma durumu eki ünlüler, ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerden sonra her zaman {+dA}'dır. Bu durum ünlü-ünsüz uyumuna aykırılık oluşturur: *araları-mızda berkitilgen* (A 4), *Simin Malenky küvenḡılıḡı bābıda yazḡay* (A 6), *bu deḡerlüḡ çaḡda kim şehensāḡlıḡ taḡtı ḡutlıḡ olturḡanımızdın bizelgenidin keḡkey* (A 7). T3Ş iyelik eki almış bir ad olan *bitikleride* (A 13) kelimesi Doğu Türkçesi metinleri gibi zamir n'sizdir. Doğu Türk yazı dilinde ayrılma durumu eki {+dIn} olup ekin başındaki ünsüz tek şekilli olduḡu için ünsüz uyumuna aykırı örnekler oluşturur: *köpdin* (A 4), *yiberḡandın şonḡra* (A 5), *taḡtı ḡutlıḡ olturḡanımızdın bizelgenidin keḡkey* (A 7), *yād ḡılınḡan vilayetlerdin kirü tönḡaḡ* (A 12-13), *işleri onḡarıldıḡdın* (A 14). Doğu Türkçesi ile yazılan belgede *iligilen* (A 6) örneğinde koyu renkle işaretlenen ek, vasıta durumu eki olup anlamı güçlendirmektedir. Çalışmamıza ait Türkçe belgede eşitlik durumu eki {+cA}'dır: *müciḡince* (A 10). Yukarıdaki örnekte de görüldüḡü üzere T3Ş iyelik eki almış adlar üzerine eşitlik durum eki getirildiğinde Doğu Türkçesinde olduḡu gibi araya zamir /n/'si olarak da adlandırılan yardımcı bir ses girmiştir.³²

İncelenen nâmede, belgeyi gönderen hükümdarın, içinde kendinin ve atalarının olduḡu veya kendini ya da devletini ifade eden bir durum yer aldığı bunlara genellikle Ç1Ş iyelik eki getirdiḡi yani hükümdarlık biz'ini³³ kullandığı görülür: *devletimizni* (A 7), *ḡuyaş yamḡlıḡ baḡışımız* (A 8), *şadāḡatimiz ve sıvgümüz* (A 8), *himmetimiz* (A 8), *nehmetimiz* (A 9), *ḡazā ilen yandaş bolḡan fermān-ı 'alışanımız* (A 10), *ḡidivānlıḡ işlerimizḡa kirışḡan ḡullarımız* (A 10), *'arş āşiyānlıḡ 'azimü's-şān şāḡ babamız* (A 11), *ḡazretimizḡa* (A 14), *şar-lıḡ yarlıḡımız* (A 14). Nâmenin muhatabı çarın, içinde kendisi, ataları veya devletini ifade eden durumlarda ise ilgili ifadelere Ç2/3Ş iyelik eki getirildiḡi görülür: *cenābınḡızḡa* (A 5), *ḡaṭṭınḡız* (A 6), *metā'larınḡıznı* (A 7), *küvenḡınḡızḡa* (A 10) *ḡazretleriḡa* (A 5), *ḡazretleri* (A 10), *ataları* (A 11). Bu nedenle yukarıdaki Ç1/2/3Ş örnekleri, bu ekin geldiḡi adların sahiplerinin gerçek Ç1Ş, Ç2Ş ve Ç3Ş olmadığını bizlere göstermektedir. Söz konusu örnekler; Klasik Doğu Türk Edebiyatında nezaket, saygı ve tevazu için kullanılan ifadelerdir. Adlar arasında baḡlantı kuran iyelik eklerinin tarafımızca incelenen nâmede en dikkat çekici kullanımlarından biri de nâmenin beşinci satırındaki *babayem* (A 5) örneğinde tespit edilmiştir. Burada ünlüyle biten Türkçe

32 Janos Eckmann, *Çaḡatayca El Kitabı*, s. 82.

33 F. Sema Barutcu Özönder, "Nevâî Dili ve Üslubu: Belirtmeli Edilgen Kuruluşlar veya Ululama Edilgenleri ve Belirtme/İlgi Hâli Birleşmesi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 21(2), s. 144, 160.

baba kelimesine Türkçedeki T1Ş iyelik eki {+m} değil de Yeni Farsçadaki {+em} iyelik eki getirilirken /y/ ünsüzünün düşmesiyle مالباب *baba-m* < مالباب *baba-y-em* biçiminin ortaya çıktığı belirlenmiştir.³⁴

Şah Hüseyin nâmesinde *ve* (A 4), *ki* (A 6), *kim* (A 4) bağlama edatları, *niteg-kim* (A 11) çünkü anlamı veren açıklama bağlama edatı, *bolğay kim* (A 15) ihtimal ifade eden bağlama edatı; *şongra* (A 5) ve *şong* (A 15) zaman edatları, *yād kılingan Simin Malenky küvençilikı bābıda* (A 6) “dair, hak, husus, için” anlamına gelen son çekim edatı, *her sarıdın* (A 8), *aytğan ataları ara* (A 11), *bağışımız tegresığa irişkeç* (A 8) yer-yön edatları, *ilen* (A 6) ve *ile* (15) vasıta ve beraberlik edatı, *yanglıg* (A 8) ve *kibi* (A 10) benzetme edatları, *oğ* (A 9) kuvvetlendirme edatı, *ötrü* (A 10) sebep edatıdır.³⁵

Şah Hüseyin nâmesinde iki devlet ile bu devletin temsilcileri arasındaki ilişkilerden bahsedilerek ortak geçmişin mürselünileyhe hatırlatılması, muâhade metninin maddelerinin tarafların temsilcileri arasında nasıl rabt edildiğinin anlatımında zaman ekine sayı ve şahsı işaretleyen şahıs ekleriyle çekimlenen GGZ kip eki {-mİş} kullanılmıştır: *ğarār koymışlar* (A 12), *yollamışlardur* (A 11). Mürsil hükümdar zamanında ikili ilişkilerin nasıl olacağı, iki devlet arasındaki meselenin çözüme kavuşturulmasında sürecin nasıl işleyeceği, muhatap hükümdarın ülkesinden gelen tüccarlara yardımcı olunup kolaylıklar sağlanması şartlarının nasıl olacağının anlatımında zaman ekine sayı ve şahsı işaretleyen şahıs ekleriyle çekimlenen gelecek-istek kip eki {-Gay} kullanılmıştır: *keçkey* (A 7), *yetişğaydur* (A 8), *yoldanğaydur* (A 15), *andurğay biz* (A 5), *sıylagaymız* (A 15), *kitkeysiz* (A 16), *berkitkeysiz* (A 17), *yastangaysız* (A 17). Şahın ülkesine gelen Rus tüccarların, devleti adına geldiklerine dair ellerinde hükümdarı tarafından verilmiş resmî bir belgenin olması durumunda mesele ve sürecin nasıl işleyeceği ile ilgili durumların açıklanmasında ise gelecek-isteğin hikâyesinin kullanıldığı belirlenmiştir: *istegey irdinğiz* (A 7), *açılğay irdi* (A 8), *tapşurğay irdi* (A 12), *kilgey irdi* (A 13), *olğaydur* (A 14).

1.5. Nâmenin Çeviri Yazısı

1. Peter³⁶ Aleksa-y-aviç uluğ biy aq ħan³⁷

34 Ali Kök, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, s. 475.

35 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, s. 97-106.

36 Bu özel ad, A nüshasında Peter , B nüshasında ise Pațār olarak yazılmıştır.

37 B nüshasında bu satırdan önce *huve'llāhu ta'ālā* şeklinde invocatio (davet) bölümü vardır. Muhatabın ad ve ünvanının bulunduğu söz konusu satır, belgede vurgulanmak için kâğıdın sağ üst köşesine yazılmış olup metindeki yeri 4. satır olup bunu göstermek için divan kâtibi ilgili yeri boş bırakmıştır. Baharlı, çalışmada bu konulara hiç değinmemiştir.

2. Aķ Urusning³⁸ ve Maskav-nıng³⁹ ve Kiyev-nıng⁴⁰ [ve] Vıladimir-nıng⁴¹ ve Novķrat-nıng⁴² ve ǰazan-nıng ve Heķterķan-nıng ve Tura-nıng⁴³ ve Busķav-nıng⁴⁴ ve İsmilan-nıng⁴⁵ ve Tvır-nıng⁴⁶ ve Yuğir-nıng⁴⁷
3. ve Perm-nıng⁴⁸ ve Taga/Vetka-nıng(?)⁴⁹ ve Bulęar-nıng⁵⁰ ve özge ayaķdaęı bolęan Novķırat-nıng⁵¹ ve ǂernıķav-nıng⁵² ve Razan-nıng ve Rastov-nıng⁵³ ve Yaraslav-nıng⁵⁴ ve Aķ Köl-nıng⁵⁵ ve Udor-nıng⁵⁶ ve Obdor-nıng⁵⁷
4. ve ǂandin-nıng⁵⁸ ve cümle řimāl şarafı-nıng büyük řanlıķ ģanı [Peter Aleksa-y-aviķ uluķ biy aķ ģan] ģazretlerięa⁵⁹ türlüğ türlüğ tekrimler ve köpdin köp tefģimler kim araları-mızda berkitilgen döstliķni⁶⁰ ‘ayān ve irte ǂakdanķı ķatnaşuķlıķını

38 Bu yer adı, R. nıng hasında Aķ Ordı-nıng şeklidir.

39 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

40 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

41 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

42 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

43 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

44 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

45 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

46 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

47 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

48 Metindeki kelimesini Baharlu, «» olarak okumuştur.

49 Metinde açıkça okunamayan yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

50 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

51 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

52 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

53 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

54 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

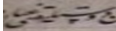
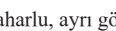
55 Yakubovskiy'nin eserini TT'ye aktaran Hasan Eren, bu yer adını “Akkol” olarak vermiştir. A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve ǂöküşü*, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, s. 140.

56 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

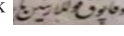
57 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

58 Metindeki yer adını Baharlu, «» olarak okumuştur.

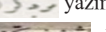
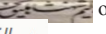
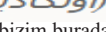
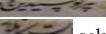
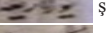
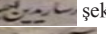
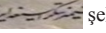
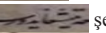
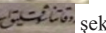
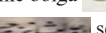
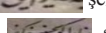
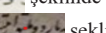
59 Nâmenin muhatabının ad ve ünvanlarının yazılı olduğu ilk satırın metinde asıl olması gereken yer burasıdır.

60 Kelimedeki ekler, metinde bitişik olmasına rağmen Baharlu, ayrı göstermiştir: .

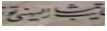
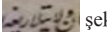
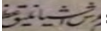
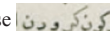
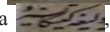
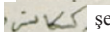
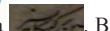
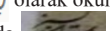
5. nümāyān kılğay yibergandin şongra cenābīngızğa mundaķ andurğay biz kim cennet⁶¹ mertebetlık⁶² haķan ve uçmak menziletlık⁶³ hüsrev-i ‘alī-mekān⁶⁴ şāh baba-em⁶⁵ anāra’llāhu burhānehu hażretleriğa⁶⁶ sizilgen ve küvençingiz⁶⁷
6. Simin Malenky⁶⁸ iligilen⁶⁹ könderilgen ki yaķşı irkenlık⁷⁰ haţţingiz kim yād kılınğan Simin Malenky küvençilikı⁷¹ bābıda yazğay uşbu⁷² қапуқ kullarının⁷³ yardımlikların uşol⁷⁴ küvençiga⁷⁵ hān-ı a’ zamlık

- 61 Kelime, metinde görüldüğü üzere şeddessizdir: ancak Baharlu, kelimeyi şeddeli vermiştir: جنت.
- 62 Baharlu’nun eklerini ayrı yazıp, مرقىلىق olarak okuduğu kelimesini biz seciyi de gözeterek mertebetlık okumayı tercih ettik. Bu tercihimizde aynı kelimenin B nüshasında olarak yazılmasının da etkisi olmuştur.
- 63 Metinde bitişik yazılan kelimesini, Baharlu ayrı göstermiştir: منزلتلىق.
- 64 Metinde bitişik yazılan kelimesini, Baharlu ayrı göstermiştir: عالي مكان.
- 65 Metinde olarak yazan yeri Baharlu, بابام olarak okumuştur.
- 66 Metinde bitişik yazılan kelimesini, Baharlu ayrı göstermiştir: حضرتلارىغه.
- 67 Metinde olarak yazan yeri Baharlu, كويچين olarak okuyup anlamından emin olmadığı bu kelimenin Çince كونيچين كونجو كونجو ya da كونيچين كونجو كونجو كونجو, Moğolca كونيچين kelimesi ile ilişkili olabileceği açıklamasında bulunmuştur. Kelimenin ‘aşağı yukarı dük veya konta eşit olan feodal, derebeylik ünvanı’ anlamına gelen ve Çince den Moğolcaya gün(g) (Lessing 2003: 624) şeklinde geçen kelimeyle ilişkili olması muhtemel olsa da bu kelime Türkçe küvenç’tir.
- 68 Baharlu, Rus çarı I. Petro tarafından 1695 yılında İran ve Hindistan’a gönderilen bir tüccar olan Semen Malenky’nin adı ve görevi hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. (سيمون؟) ملينكاى (?) ايلهك olarak okuduğu bu kişi adı için sadece “Şāyed Simon, ism-i hāş, şāyed Simon Melinkeý İlek, ism-i firistāde veyā patar-ı kebir est” açıklamasını yapmıştır.
- 69 Metinde olarak yazan yeri Baharlu, çarın elçisinin adı olabileceğini düşünerek bir önceki dipnottaki açıklamayı yapmıştır. Ancak metnin hem öncesi ve devamına bakıldığında bu kişinin aynı zamanda çarın şaha yazdığı yazıyı getiren ve çarın, şahtan yardımcı olmasını rica ettiği kişi olduğu kolaylıkla fark edilecektir. Hem buradaki açıklamalarımızdan mütevellit hem de yazının gelmesi o dönemde kişi kanalıyla olduğu için biz de kelimeyi iligilen olarak okumayı uygun gördük.
- 70 Metinde bitişik yazılan kelimesini, Baharlu ayrı göstermiştir: ايركانلىق.
- 71 Baharlu, كويچينلىقى olarak okuduğu kelimeyi çalışmasının, belgedeki kelimelerin anlamlarını verdiği kısmına dâhil etmemiştir. Biz ise kelimeyi küvençilik olarak okuyup ‘emniyeti, güvenliği’ olarak anlamlandırdık. Nitekim aynı kelimeyi Arat da Kutadgu Bilig’de ‘güvenlik’ (2008, s. 1196) olarak anlamlandırdı.
- 72 Baharlu, metinde olarak yani bitişik yazılan kelimeyi اوشبو şeklinde yani ayrı vermiştir.
- 73 Baharlu, metinde ikinci kelimeye bitişik olarak yazılan ekleri قابوق قوللارىنىن şeklinde ayrı vermiştir.
- 74 Baharlu, metinde olarak yani bitişik yazılan kelimeyi اوشاول şeklinde ayrı vermiştir.
- 75 Baharlu, metinde olarak yani bitişik yazılan kelimeyi كويچينغه şeklinde ayrı vermiştir.

7. metā'larınḡızın satḡay ve satu alḡayda isteḡey⁷⁶ irdinḡiz bu deḡerlūḡ⁷⁷ çaḡda kim şehenşāhlıḡ⁷⁸ taḡtı ḡutlıḡ⁷⁹ olturganımızdın bizelgenidin⁸⁰ keḡkey ve Tinḡri birḡüsidin⁸¹ devletimizni istegenler⁸²
8. yüzleriḡa⁸³ külümlıḡ⁸⁴ ḡapukları her sarıdın⁸⁵ açılḡay⁸⁶ irdi ḡuyaş yanglıḡ baḡışımız tegresiḡa⁸⁷ iriḡkeḡ şadāḡatimiz ve sivḡümüz ol 'ālī-rey ḡuşuşında yüḡsük orunḡa⁸⁸ yetiḡḡaydur⁸⁹ sārlıḡ himmetimiz şārlıḡ
9. nehmetimiz uçmaḡda uçḡan ve Uḡan rızāsıḡa⁹⁰ közlerin açḡan ata babalarımız ḡüzel yosunların közetip oḡ uluḡ mertebe-lıḡ ḡān ilen birliḡ berkitilḡanıḡa ve ḡatnaşuḡlıḡ⁹¹ esāsı ḡatıḡ bolḡanıḡa⁹²
10. baḡlanḡandın ötrü ḡazā ilen yandaş bolḡan fermān-ı ' alıḡanımız⁹³ mücibince ḡidivānlıḡ⁹⁴ işlerimizḡa kirişḡan ḡullarımız ol küvenḡinḡizḡa⁹⁵ yardumlıḡ⁹⁶ itip ve ri'āyetinde ḡāzetleri isteduḡı kibi

- 76 Baharlu, metinde olarak yani bitişik yazılan kelimeyi استی کای şeklinde vermiştir. Metne dikkatle bakıldığında ya'nın elif'ten sonra geldiği, kef'ten önceki dişin ise te'ye ait olduğu görülmektedir.
- 77 Baharlu, metinde olarak yazılan kelimeyi بیرکرلوک şeklinde okumuş, okumasından emin olmadığını için parantez içerisinde (بیرگه رولوک?) şeklinde de okunabileceğini belirtmiştir. Ancak belgenin B nüshasındaki yazım, kelimenin bizim okumamız gibi okunması gerektiğini göstermektedir.
- 78 Baharlu, metinde olarak yani bitişik yazılan kelimeyi شهبشاهلیق şeklinde yani ayrı vermiştir.
- 79 Baharlu, metinde olarak yani bitişik yazılan kelimeyi قوتلیق şeklinde yani ayrı vermiştir.
- 80 Baharlu, metinde olarak okuyup daha sonra okumasından emin olmadığını için parantez içerisinde soru işaretiyle (اولکادی?) şeklini de vermiştir. Ancak kelime A nüshasında B nüshasında ise şeklinde bizim burada okuduğumuz gibi yazılmıştır.
- 81 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi بیرکوسی دین olarak vermiştir.
- 82 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi استیکانلار olarak okumuştur.
- 83 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi یوزلاری غه olarak okumuştur.
- 84 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi کولوملیق olarak vermiştir.
- 85 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi ساری دین olarak vermiştir.
- 86 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi آجیل کای olarak vermiştir.
- 87 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi تیکراسی غه olarak vermiştir.
- 88 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi اوروغه olarak vermiştir.
- 89 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi یتیش غای دور olarak vermiştir.
- 90 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi رضاسی غه olarak vermiştir.
- 91 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi فاتناشوقلیق olarak vermiştir.
- 92 B nüshasında kelime bolḡa بولغا olarak yazılmıştır.
- 93 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi عالی شانیمز olarak vermiştir.
- 94 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi خدوانلیق olarak vermiştir.
- 95 Baharlu metinde şeklinde yazılan kelimeyi کویچیکرغه olarak okumuştur. Aynı kelime B nüshasında şeklinde yazıldığı için bu okumayı tercih ettik.
- 96 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi یاردوملیق olarak vermiştir.

11. sa^c yların⁹⁷ körsetip⁹⁸ müşārūnileyhni⁹⁹ totkavsız¹⁰⁰ yamansız¹⁰¹ selāmet ilen Hindustān vilāyetleriğā¹⁰² yollamışlardır ve niteg-kim ‘arş āşiyānlık¹⁰³ ‘aẓīmü’ş-şān şāh babamız ve aytğan ataları ara şadākat üzeridin¹⁰⁴ yazılğan
12. bitikleride sizip qarār qoymışlar niçe hāzretleri hāzinesi qādrin bildürğanığa ol kerek-yarağ¹⁰⁵ tafşil üzere mührlık hātṭ körgüzmeğay sebebidin¹⁰⁶ tamğasın tapşurgay irdi yād kıılınğan vilāyetlerdin
13. kirü tönğaç¹⁰⁷ zamānda kim cennet nişān olğan memleketimizgā kilgey irdi maşrıq ṭarafı-nıng kamuk sulṭānlarığa ve ḥanlarığa ve ḥākimleriğa ve vezīrleriğa ve özge iş erleriğe cenābları-nıng sizilgen ḥātṭın
14. hāzretimizgā kösterip uşol ‘adāletlık ḥan-ı a‘zam-nıng ri‘āyetin közleyip mezbūr tapşurgan tamğa kirü birgenige şar-lık yarlıkımız olğaydur ve mezkūr Simin Malenky işleri onğarıldıkdın ve
15. tamğağı ḥākanlık sıylagaymız ‘ināyātımız ayağdın çüçüg bolğandın şonğ ferāğat ile hāzretleriğa yoldanğaydur ol sanlu sayılğan büyük ḥanğa yarar bolğay kim ḥātırımız isteduğın her yanglığ
16. armānları onğ kilduğığa nūrlanğacın ve kün kirdidin¹⁰⁸ iqbālleri artıldıuğığa bağlanğacın bilip her nirse köngül isteyacakları bar irse i‘lām kılgunğız ilen menğü sivgülik yoluğa kitkeysiz¹⁰⁹ ve
17. ırte kaçdankı ḫatnaşuqlık bināsın berkitkeysiz¹¹⁰ dāyım hāzret-i zī’l-celāl rızāsıyla salṭanat yastançağığa yastangaysız¹¹¹

- 97 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *سعى لارين* olarak vermiştir.
- 98 Belgenin B nüshasında bu kelimedden sonra *nişan vārid* ifadesi yer alıp ilgili ifade aynı satırın solundaki haşiyeye yazılmıştır.
- 99 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *مشاراليهني* olarak vermiştir.
- 100 Belgenin B nüshasında bu kelimenin Farsça karşılığı olan *girift zeden* kelimenin altına yazılmıştır.
- 101 Belgenin B nüshasında kelimenin Farsça karşılığı olan *reft giriften* ilgili kelimenin sol üst tarafına yazılmıştır.
- 102 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *ولایت لاریغه* olarak vermiştir.
- 103 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *آشیان لایق* olarak vermiştir.
- 104 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *اوری دین* olarak vermiştir.
- 105 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *اوری دین کرک یراق* olarak vermiştir.
- 106 Baharlu, metinde şeklinde yazılan kelimeyi *سببی دین* olarak vermiştir.
- 107 Baharlu metinde şeklinde yazılan kelimeyi *گیر و توفاج* veya *(توفاج ؟)* olarak okunabileceğini belirtmiştir. Aynı kelime B nüshasında şeklinde yazıldığı için bu okumayı tercih ettik.
- 108 Kelime, A nüshasında B nüshasında ise şeklinde yazılmıştır.
- 109 Kelime, A nüshasında B nüshasında ise şeklinde yazılmış olmasına rağmen Baharlu, kelimeyi *کیتکاسیز* olarak okumuştur.
- 110 Kelime, A nüshasında B nüshasında ise şeklinde yazılmış olmasına rağmen Baharlu, kelimeyi *برکیتکاسیز* olarak okumuştur.
- 111 Kelime, A nüshasında B nüshasında ise şeklinde yazılmış olmasına rağmen Baharlu,

1.6. Nâmenin Türkiye Türkçesine Aktarımı

(2) *Aķ Urus*'un, *Maskav*'ın, *Kiyav*'ın, *Vladimir*'in, *Novķraf* ın, *ķazan*'ın, *Heķterķan*'ın, *Tura*'nın, *Busķav*'ın, *İsmilan*'ın, *Tvir*'in, *Yuķir*'in, (3) *Perm*'in, *Taga/Vetķa*'nın, *Bulķar*'ın ve diğer yakada olan *Novķraf* ın, *ķernikav*'ın, *Razan*'ın, *Rastov*'un, *Yaraslav*'ın, *Aķ Kōf*'ün, *Udor*'un, *Obdor*'un, (4-1) *ķandin*'in ve bütün kuzey tarafının büyük, şanlı hanı, *Peter Alekseyeviķ Uluķ Biy Aķ Ħan* hazretlerine aramızda sağlamlaştırılan dostluğu gösteren ve geķmiştēn beri süregelen karşılıklı gidip gelmeleri izhar eden türlü türlü tekrim ve bol bol tefhimleri (5-6-7) gönderdikten sonra cenabınıza cennet mertebeli hakan ve uçmak menzilli, makamı yüce padişah şah dedem – Allah, onun delillerini aydın kılsın! – hazretlerine yazılan ve mutemediniz Semen Malenky eliyle gönderilen çok önceki yazınız(da) hatırlatılan Semen Malenky('nin) güvenliği hususunda bu/bizim kapıkulları(mız)ın o mutemed(iniz)e ulu hanlığ(ınız)a ait malları satmada, satın almada yardımcı olmalarını istediğinizi hatırlatalım. Şahensahlık tahtı(nın) kutlu cülusumuzla bezendiği tam o değerli zamanda (zaman) gećecek ve Allah vergisi olan devletimizi(n iyiliğini) isteyenler(in) (8) yüzlerine tebessüm kapıları her taraftan açılacak. Güneş misali bakışımız çevresine vardığında sadakatimiz ve muhabbetimiz o büyük fikir hususunda yüksek seviye(ye) varacaktır. Şahlık gayret ve padişahlık (9) himmetimiz cennete uçup giden ve Kadir (Tanrı'nın) rızasına gözlerini açan/diken baba ve dedelerimiz(in) güzel törelerini gözetip o yüksek mertebeli (siz) han (hazretleri) ile (olan) birliğ(in) güçlendirilmesine ve karşılıklı gelip gitme esası(nın) güçlendirilmesine (10) bağlanmasından ötürü, uygulanmasına asla itiraz edilmeyecek, şanı büyük fermanımız mucibince hükümdarlık işlerimize girişen kullarımız (sizin) o mutemedinize yardımlar edip saygı ve hürmette (siz) hazretleri(n) rica ettiği gibi (11) (her türlü) çabalarını gösterip müşarünileyhi alıkoymaksızın, kazasız belasız ve saę salim olarak Hindistan vilayetlerine yollamışlardır. Nitekim meskeni arşta olan, şanı büyük şah dedemiz ile zikredilen ataları(nız) arasında sadakat üzerinden yazılan (12) nâmelerinde yazıp karara bağlamışlardır. (Şöyle ki) (*uluķ biy aķ Ħan*) hazretleri (sizin saray tedarikçisi) hazinesi(nin) kıymetini bildirmesine (dair) o *ķereķyaraķ* tafsil üzerine mühürlü yazı göstermediği için *tamģas*ını bırakmalıydı. Adı geķen vilayetlerden (13) cenneti andıran memleketimize geri dönünce gelmeliydi. Doęu tarafının bütün sultanlarına, hanlarına, hâkimlerine, vezirlerine ve diğer işlere bakan memurlarına (siz) cenaplarının yazılan yazısını (14) hazretimize gösterip (onların da) işte o adaletli, büyük hanın itibarını gözeterek (tarafımıza) bıraktığı söz konusu *tamģa*(yı kendisine) geri verdiğine (dair bir) şahlık yarlığımız olmalıydı. Adı geķen Semen Malenky işleri başardıktan (sonra kendisine) (15) hakanlık *tamģa*ķı şefkat buyuracağız. İnayetimiz kadehinden tattıktan sonra huzur içinde (siz *uluķ biy aķ Ħan*) hazretlerine yollanacak. Sayılan, sanlı o büyük hana zihnimiz(in onun) dilediğini (ve zihnini yoran) her türlü (16) kederi tüm yönleriyle anlayıp aydınlatılacağı ve bugünden sonra ikbâlleri(nin) arttırılmasına bağlanacağını bilmeleri yaraşır. Gönüllerini(zi)n arzu ettiği her ne varsa ilam etmeniz ile birlikte bengü muhabbet yoluna gideceksiniz ve (17) geķmiştēn beri süregelen karşılıklı gidip gelme binasını sağlamlaştırmış olacaksınız. Celâl sahibi Allah'ın rızasıyla saltanat direğine daima yaslanasınız!

Sonuç

Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'e ait Türkçe nâme, Türkçenin bize bu devleti temsil eden en yüksek makamdakiler tarafından dış yazışmalarda kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu durum, Türkçenin Safevîler döneminde gördüğü değer ve itibar ile ulaştığı mevkiyi gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir. Yine Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'in nâmesinin Doğu Türkçesi ile kaleme alınması bu devletin yazışma divanında her iki Türk yazı dilinin kullanıldığı ve bilindiğini belgelemektedir.

Tarafımızca yapılan incelemeler neticesinde Türk dilli bu belgenin, tür olarak nâme-i şâhîlerin sevgend-nâme türü içerisine dâhil olduğu belirlenmiştir. Yazının kâğıt üzerine yerleştirilmesine dair boşluk bırakma, muhatabın asıl ad, ünvan ve lakaplarının satır hizasının dışına yazılması, vurgulanmak ve dikkat çekilmek istenen yerlerin altın suyuyla yazılması gibi tasarruflar bu belgede de tanıklanmıştır.

Şah Hüseyin'in, muhatabı için *biy* ve *han* ünvanları kullanması, Çarlık Rusyası'nın Safevîler tarafından Altın Ordu Hanlığı'nın varisi olarak kabul edildiğini göstermektedir. Kırım hanlarının Rus çarlarına yazdıkları bitiklerde kullandıkları sözüm/sözümüz giriş formüllerinin, incelenmeye esas alınan nâmede görülmemesi Çarlık Rusyası'nın kazandığı güç ve itibarı ortaya koymaktadır.

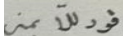
İmla, ses, şekil ve üslubu incelenen belgenin A nüshasının genel olarak Doğu Türk yazı özellikleri taşımakla beraber *şongra* ve *şong* örneklerinde olduğu gibi, içerisinde kalın sıradan ünlülerin yer aldığı söz başı /s-/ sesleri için Arap alfabesindeki ص harfinin kullanılması, T/Ç3Ş iyelik eki almış adlara durum eklerinin getirilmesiyle iki ad çekim eki arasında ortaya çıkan /n/ sesinin *huşuşında* (A 8), *ri'âyetinde* (A 10), *mücibince* (A 10) örneklerinde Batı Türkçesi metinlerinin yazım geleneğindeki gibi kullanılması, *isteyacakları* örneğinde sıfat-fiil eki – *acağ*'ın tanıklanması, *sanlu* örneğinde ET'nin /-Ig/ ses grubunda son ses /ğ/ ve /g/ seslerinin eriyip kaybolması, *olğan* ve *olğaydur* örneklerinde görüldüğü üzere ET'nin söz başı /b-/ sesinin ETT'deki gibi düşmesi, *değerlüg* örneğinde ET'nin söz başı /t-/ seslerinin ötümlüleşerek ETT'deki gibi /d-/ye değişmesi, *yağsı* kelimesinde söz içi/k/ sesinin sızıcılaşarak /h/ olması gibi yer yer Batı Türkçesi imla, ses ve şekil özellikleri taşıdığı tespit edilmiştir.

Adlar arasında bağlantı kuran iyelik eklerinin tarafımızca incelenen nâmede en dikkat çekici kullanımlarından biri de nâmenin beşinci satırındaki *babayem* (A 5) örneğinde tespit edilmiştir. Burada ünlüyle biten Türkçe *baba* kelimesine Türkçedeki T1Ş iyelik eki {+m} değil de Yeni Farsçadaki {+em} iyelik eki getirilmiştir. Halbuki Yeni Farsçada /â/ ve /û/ ile biten bir kelimeye iyelik ekleri gelince kelime ile ek arasına bir /y/ konur. Ancak bu ünlülerden biri ile biten Türkçe *baba* kelimesi, T1Ş iyelik eki aldığı hâlde bu /y/ ünsüzü konmayarak biçiminde yazılmasıyla مالباب *baba-m* < مالباب *baba-y-em* biçiminin ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Şah Hüseyin'in nâmesinin A nüshasındaki *Novkrat*, *Kazan*, *şanlığ*, *mertebetlik*, *menziletlik*, *hidivānlık*, *külümlük* kelimelerindeki söz başı, içi ve sonu *kaf* yazılışının da ğ'yı gösterdiği tespit edilmiştir. ETT döneminde ortaya çıkan bu ses değişmesi, Türkiye Türkçesinin standart dili

olan İstanbul ağzında görülmezken Anadolu ağızlarında doğuya doğru gittikçe artmaktadır. Batı Türkçesinin doğu kolunu oluşturan Azerbaycan Türkçesinde özellikle kelime başındaki bütün *ķ*-lar bugün ötümsüzleşerek *ğ*'ya dönüşmüştür. Bu ünsüz değişmesi, Oğuzcanın kollara ayrılmasında ayırt edici bir fonem niteliği taşır. Ancak *Novkrat-nıng*, *isteduķın*, *kılduķıǵa*, *yarlıķımız*, *tamǵaķı*, *artıldıuķıǵa*, *yastançakıǵa* örneklerinde *gayn* (غ) harfi yerine kaf (ق) harfinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum meselenin bir ses olayı mı yoksa bu iki harfin Farsçada aynı ses değerine sahip olmasından kaynaklı bir imla tasarrufu mu olduğu ihtimallerini akla getirmektedir.

ET döneminin {-GAn} biçiminde olan geniş zaman sıfat fiilinin *berkitilen* (B 248/13) örneğinde görüldüğü üzere aynen Oğuz Türkçesindeki gibi {-An} biçiminde kullanılması, *üzeriden* (B 248/13) ve *kün kirüden* (B 250/8) örneklerinde ayrılma durumu ekinin adlar üzerine doğrudan {+dAn} olarak eklenmesi, *berkitilen döstluķı* (B 248/13) örneğinde isimler üzerine doğrudan belirtme durumu eki {+I} 'nın gelmesi nâmenin B nüshasının daha fazla Batı Türk yazı dili özellikleri içerdiğini göstermektedir.

Belgenin ihtiva ettiği Batı ve Doğu Türkçesine özgü imla, ses, şekil ve söz bilgisi özellikleri yani dillik malzemesi ile bu iki Türk yazı dilinin son döneminden yeni Türk yazı dillerine geçiş sürecini temsil ederek Türkçenin tarihsel lehçe bilimine katkı sunacak değerde bir metin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca B nüshasında 249/13'teki *totǵıǵı* "girift zeden" ve *yamansız* "reft giriften" kelimeleri için yazılan açıklamalar bu nüshanın gerçekten de Kaçarlar döneminde istinsah edildiğini göstermektedir. Bu kelimelere düşülmüş olan notların, belgeyi okuyanlar tarafından anlaşılamayacağı kaygısıyla yazıldığı bilinmelidir. Bununla birlikte B nüshasında 249/11'deki *kullarımız* kelimesinin *ķVRLLLARIMIZ* şeklinde hatalı yazıldığı tespit edilmiştir.

Belgeyi ilk neşreden Baharlu'nun çalışmasındaki hatalar genellikle *kilgey* (A 13), *sultānlarıǵa* (A 13), *hanlarıǵa* (A 13), *hākimleriǵa* (A 13), *vezīrleriǵa* (A 13), *erleriǵa* (A 13), *adālethıķ* (A 14), *olǵaydur* (A 14), *onǵarılduķduķdın* (A 14), *ayaǵıdın* (A 15), *bolǵandın* (A 15), *hazretleriǵa* (A 15), *kirdidin* (A 16) gibi belgede bitişik yazılan ekleri ayrı göstermesiyle ilgilidir. Bunun yanı sıra Baharlu ile bizim neşrimiz arasındaki bir diğer fark şahıs ve özel adlarının okunmasından kaynaklanmaktadır. Okuma ve anlamlandırma ile ilgili farklar arasında *mertebethıķ* (A 5), *küvençingiz* (A 5), *ilgili* (A 6), *küvençilikı* (A 6), *küvençingizǵa* (A 10), *değerlüg* (A 7), *kirü tönǵaç* (A 13) gibi kelimeler gelmektedir.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

Ç1/2/3Ş: Çokluk 1/2/3. Şahıs.

DGZ: Duyulan Geçmiş Zaman.

ET: Eski Türkçe

ETT: Eski Türkiye Türkçesi.

F.: Farsça

Gel. Z: Gelecek Zaman

Gen. Z: Geniş Zaman

GGZ: Görülen Geçmiş Zaman

H.: Hicrî.

M.: Miladi

T. Türkçe

T1/2/3Ş: Teklik 1/2/3. Şahıs.

KAYNAKÇA

- Araghi, Mohammad Hassan Kavoussi, *Documents on Relations Between Safëvid Government and Italian Governments*, Tehran 2000.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Şah Abbas ve Zamanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, “Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), (2013), s. 411-420.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Safevî Devleti Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Barutcu Özönder, F. Sema, *Alî Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Lügateyn İki Dilin Muhakemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

- Barutcu Özönder, F. Sema, "Nevâyî Dili ve Üslubu: Belirtmeli Edilgen Kuruluşlar veya Ululama Edilgenleri ve Belirtme/İlgi Hâli Birleşmesi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 21(2), s. 141-223.
- Buşev, Petr Pavlovich, *İstoriya posol'stv i diplomaticheskikh otnoşeniy Russkogo i İranskogo gosudarstv v 1586-1612 gg.*, Moskva 1976
- Caferoğlu, Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 465-483.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972.
- Düzgün, Hüseyin, *Mirzâ Mehdi Han Esterâbâdi, Senglah: Ferheng-e Torki be Farsî I-II*, Ahter Yayınevi, Tebriz 2015.
- Eckmann, Janos, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- Efdalü'l-Mülk, Gulâm Hüseyin. *Kürrâsetü'l-Ma'î*. Telif Tarihi 1312 h. İran İslamî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'ne Mahsus Yazma, nr. 9452, s. 248-250.
- Əfəndiyev, Oqtay, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Şərq-Qərb, Bakı 2007.
- Eliyarov, S. – Mahmudov, Yaqub, *Azərbaycan Tarixi Üzrə Kaynaklar*, Bakı 1989.
- Eraslan, Kemal, "Doğu Türkçesindeki Ek Uyumsuzluğuna Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, s. 113-124.
- Əzimli, Dilavər, *Azərbaycanın Qərbi Avropa Ölkələri ilə Ticaret Əlaqələri və Türkiyə (XV əsrin II yarısı-XVII əsrin I yarısı)*, Turhan, Bakı 2014.
- Fekete, Lajos, Fekete, "İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, 5, (1936), s. 240-289.
- Fekete, Lajos, *Einführung in die Persische Paleographie: 101 Dokumente*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1977.
- Hidayet, Rıza Kulı Han, *Târih-i Ravzatü's Safâ-yı Nâsirî*, yay. Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1385.
- Kanar, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Kızılbaşlar Tarihi*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
- Kocaoğlu, Timur, "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 483-484 (Temmuz-Ağustos 2003) s. 266-281.
- Kolodziejczyk, Dariusz, *The Crimean Khanate and Poland Lithuania, International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Brill, Leiden 2011.
- Kolodziejczyk, Dariusz, *The Relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the light of archival documents*, Warszawa 2017.
- Kök, Ali, *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022.
- Köprülü, Fuad, "Âzerî", *İslam Ansiklopedisi*, II, 5. bs., Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 119-151.
- Köprülü, Fuad, "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, III, 5. bs., Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 270-323.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

- Lessing, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 (A-N)*, çev. Günay Karaağaç, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Musalı, Namiq, “Feth Ali Şah Kaçar’ın Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Yarlığı Üzerine”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (2019), 14/1, s. 83-109.
- Navâi, Abdol_Hosseini, *Asnad va Mokâtebat_e Siyasi_e İran From 1105 To 1135 H.G.*, Cultural Studies and Research Institute, Tehran 1984.
- Onullahi, Muhammed Seyyidağa-Hasanov, G. A., “Qaraqoyunluların, Səfəvi Hökmdarları və Türk Sultanlarının Azərbaycanca Beş Yeni Sənədi Haqqında (Azerbaycan Dilinde Dövlətlərarası Yazışma Tarihindən)”, *Azərbaycan Dövlət Universiteti Elmi Eserler-Tarih, Felsefə Serisi*, S. 1, (1977), s. 45-46.
- Onullahi, Muhammed Seyyidağa, “Azerbaycan Dilinde Daha Dörd Sənəd”, *Ədəbiyyat və İncəsənət Gazeti*, 22 Haziran 1990.
- Sümer, Faruk, Sümer, “Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri”, *Türk Dünyası Vakfı Araştırmaları*, 69, (1990), s. 9-32.
- Sümer, Faruk, *Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Vakfı Araştırmaları, İstanbul 1999.
- Tajbakhs, Ahmad, “Some Points about the Mission of Mohammad Reza Beg”, *Barrasiha-yi tarikhi*, No: 51, 9(2), (1353/ 1974), s. 11, 26, 211.
- Tekindağ, Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *Tarih Dergisi*, 17(22), (2011), s. 49-78.
- Yakubovskiy, Aleksandr Yureviç, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Yeşilot, Okan, *Şah’ın Ülkesinde Rus Çarı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy’nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Elektronik Kaynaklar

Baharlu, Mehriban, https://sozumuz1.blogspot.com/2017/10/blog-post_2.html. – [Erişim tarihi: 12/04/2019]

Dizin

aç-: Açmak.

a.-ğan A 9, B 249/7.

açıl – [*< aç-ıl-*]: Açılmak.

a.-ğay irdi A 8. 23, B 249/4.

‘adāletlik (Ar.+T. ‘*adālet+lık*): Adaletli.

a A 14, B 250/2.

Ak Han: Rus çarları için kullanılan bir ünvan.

a.+ning A 1, B 248/5.

Ak Urus: Kavim adı, Beyaz Ruz/ Belarus.

a.+ning A 2, B 248/5

Ak Köl: Altın Ordu ve Şibâniler Devleti ile Kazak ve Nogay Türklerinin tarihlerinde önemli bir yer ihtiva eden bu yer adına hem Kazakistan, hem de Rusya’nın Altay bölgesinde tesadüf edilmektedir.

a.+ning A 3, B 248/10-11.

Ak Ordı (T.+Moğ.): 14. yüzyılın başlarında Ak Ordu ve Gök Ordu diye ikiye ayrılan Altın Ordu Hanlığı’nın Güney Sırderya havzası ve Aral Gölü’nün kuzeydoğusundaki İşim ve Sarısu Irmakları’na kadar uzanan yerleri idare eden kolu.

a.+ning B 248/6.

Ak Urus: krş. Ak Ordı

A.+ning A 2.

Aleksa-y-eviç Paçar-ı kebîr-i evvel: Rus çarı I. Peter Alekseyeviç Romanov, Büyük Petro (1672-1725).

A 1, B 248/3.

‘ālî-mekân (Ar.+Ar.): Mekânı yüce.

‘*a.* A 5, B 248/16.

‘ālî-rey (Ar.+Ar.): Büyük görüş, ileri görüş.

‘*a.* A 8, B 249/6

anāra’llāhu burhānehu (Ar.+Ar.): Allah, onun delilini açık kılın!

A 5, B 248/16-17.

andur – [*< ET anğ-dur-*]: Hatırlatmak, zikretmek.

a.+ğay biz A 5, B 248/15.

ara: Ara, arasında, içinde.

a. A 11, B 249/15.

a.+larımızda A/4, B/248-13.

armān (F.): Ülkü, ideal; ümit; keder.

a.+ları A 16, B 250/7.

‘arş (Ar.): Dokuzuncu gök.

‘*a.* A 11, B 249/14.

āşiyānlık (F.+T. *āşiyān+lık*): Mesken, ev.

ā. A 11, B 249/14.

ata: Ata, baba; dede

a. A 9, B 249/8.

a.+ları A 11, B 249/15.

ayağ: Taraf, yön. Toplanmış olan suyun alttan akıp gittiği yer. krş. ayak.

a.+dağı B 248/9.

a.+ıdın A. 15.

a.+ına B 250/5.

ayağ: Taraf, yön. krş. ayağ.

a.+dağı A 3.

‘ayān (Ar.): Açık, aşikâr, ayan beyan.

‘*a.* A 4, B 248/13.

ayt-: Söylemek, bildirmek.

a.-ğan A 11, B 249/15.

a‘zamlık (Ar.+T. *a‘zam+lık*): Büyüklük.

a. A 6, B 249/1.

‘a‘zimü’ş-şān (Ar.+Ar.): Şanı büyük.

a. A 11, B 249/14.

bāb (Ar.): Husus, konu.

b. +ıda A 6, B 248/19.

baba: Baba, dede, ata.

b. +em A 5.

b. +m B 248/16.

b. +larımız A 9, B 249/8.

b. +mız A 11, B 249/14.

bağlan – [*< bā-ğ+la-n-*]: Bağlanmak, rapt etmek.

b. -ğacın A 16, B 250/8-9.

b. -ğandın A 10, B 249/9-10.

bakış [*< baḳ-ış*]: Bakış, görüş, nazar.

b. +ımız A 8, B 249/5.

bar: Var (yokun karşıtı).

ırse A 16, B 250/9.

be (F.): Türkçe yönelme durumu ekinin muadili olan Farsça edat/önek.

b. -Aleksa-y-eviç Petr-i kebîr-i evvel B 248/3.

bergü [*< *béér-gü*]: Vergi. krş. birgü.

b. +y[i]din B 249/3.

berkit – [*< *be(r)k+it-*]: Güçlendirmek.

b. -keysiz A 17, B 250/11.

berkitil – [*< *be(r)k+it-il-*]: Güçlendirilmek.

b. -en B 248/13.

b. -gen A 4.

b. -ğanığa A 9, B 249/9.

bil-: Bilmek; saymak, (olmuş) kabul etmek.

b. -ip A 16.

b. -üp B 250/9.

bildür – [*< bil-dür-*]: Bildirmek, haber vermek, anlatmak.

b. -ğanığa A 12, B 249/16.

binā (Ar.): Yapı, ev.

b. +sın A 17, B 250/11.

bir-: Vermek, ulaştırmak.

b. -genige A 14, B 250/3.

birgü [*< *béér-gü*]: Vergi. krş. bergü.

b. +sıdın A 7.

birlik: Birlik, birleşme, bir araya gelme.

b. A 9, B 249/9.

bitik [*< ET bitig*]: Yazı, nâme

b. +leride A 12.

biy: Bey.

b. A 1, B 248/5,

bizel – [*< *bed(i)z+e-l-*]: Bezenmek.

b. -genidin A 7, B 249/3.

bol-: Olmak; bulunmak; gerçekleşmek.

b. -ğan A 3, A 10, B 248/9, B 249/10.

b. -ğandın A 15, B 250/5.

b. -ğanığa A 9.

b. -ğay A 15, B 250/7.

bu: Bu.

b. A 7, B 249/2.

Bulgar [*< Bulḡar(?)*]: Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin İdil Nehri üzerindeki en eski yerleşim yerlerinden biri.

B. +nınḡ A 3, B 248/9

Buskav [*< Pskov*]: Pskov.

B. +nınḡ A 2, B 248/7-8.

büyük [*< ET beḡük*]: Büyük.

b. A 4, A 15, B 248/12, B 250/6.

cenāb (Ar.): “Şeref, onur ve büyüklük” terimi olarak kullanılır; hazret.

c. +ınḡızğa A 5, B 248/15.

c. +lar-ning A 13.

c. +lar-ning B 250/1.

cennet (Ar.): cennet, uçmak.

A 5, A 13, B 248/15, B 249/19.

cümle (Ar.): Bütün.

c. A 4, B 248/11.

çağ: Zaman, esna, an.

ç. +da A 7, B 249/2.

ç. +dangı B 250/10.

ç. +danğı A 4, A 17, B 248/14.

Çernikav: Çernikav. krş. Çernikav.

Ç. +ning B 248/9-10.

Çernikav: Rusya'nın Kaliningrad Oblastı'na bağlı bir yer. krş. Çernikav.

Ç. +ning A 3.

çüçüg [*< süçüg*]: Tatlı.

c. A 15, B 250/5.

dāyim (Ar.): Devamlı, sürekli.

A 17, B 250/12.

değerlüg [*< ET teg-er+lüg*]: Değerli.

d. A 7, B 249/2.

devlet (Ar.): Bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasî topluluk.

d. +imizni A 7, B 249/3.

dōstlık (F.+T. *dōst-+lık*): Dostluk.

d. +nı A 4.

d. +ı B 248/13.

esās (Ar.): Asıl, esas, temel, kök.

e. +ı A 9, B 249/9.

evvel (Ar.): Birinci.

B 248/3.

ez (F.): Türkçe ayrılma-çıkma durumu ekinin muadili olan Farsça edat/önek.

e.-Şafevîyye B 248/2.

ferāgat (Ar.): Rahatlık, huzur.

f. A 15, B 250/5.

fermān-ı 'ālīşān (F.+Ar.+F.): Şanı yüce ferman.

f. +ı 'ālīşānımız A 10, B 249/10.

Ġazan [*< Kazğan (?)*]: Rusya Federasyonu'ndaki Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti. krş. Kazan.

Ġ. +ning B 248/7.

güzel: İyi, güzel; pek iyi, çok iyi.

g. A 9, B 249/8.

Ġācī Tarġan [*< Ġācī Tarġan < Ar. ġācī*]: Astrahan, Ejderhan.

Ġ. +ning B 248/7.

ġaġan: [*< ET. kaġan*]: Kaġan, hakan.

ġ. A 5, B 248/16.

ġakanlık [*< ġaġan+lık*]: Hakanlık.

ġ. A 15, B 250/4.

ġākim (Ar.): Hükmeden, yöneten.

ġ. +leriga A 13.

ġan: [*< ET. kān*] Kaġan, han.

ġ. A 1, B 248/5.

ġ. +ga A 15, B 250/6.

ġ. +lariga A 13.

ġ. +ı a'zamning A 14, B 250/2.

ġātır (Ar.): Zihin, fikir; gönül.

ġ. +āmiz B 250/7.

ġ. +ımız A 15.

ġatt (Ar.): yazı, belge.

ġ. A 12, B 249/17.

ġ. +ın A 13.

ġ. + ingiz A 6.

hazret (Ar.): Saygı duyulan veya kutsal sayılan adların önüne getirilen saygı sözü.

h.-i zî l-celâl A 17.

h.-i zû l-celâl B 250/12.

h.+imizğa A 14, B 250/1.

h+leri A 10, A 12, B 249/12, B 249/16.

h+leriğa A 4, A 5, A 15, B 248/12, B 248/17, B 250/6.

h+lerimizğa A 14.

hazîne (Ar.): Devlet malının, parasının saklandığı yer.

h.+sî A 12, B 249/16.

heftüm (F.): Yedinci.

h. B 248/2.

her (F.): Hep, bütün.

h. A 8, A 15, A 16, B 249/4, B 250/7, B 250/9.

Heşterhan: Astrahan. krş. Hâcî Tarhan.

H.+nîng A 2.

Hicrî (Ar.): Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Mekke'den Medine'ye hicretini esas alan takvim.

H. B 248/3.

hidivânlık (F.+T. *hidivân+lık*): Padişahlık.

h. A 10, B 249/11.

himmet (Ar.): Çaba, gayret; yardım.

h.+imiz A 9, B. 249/7.

Hindustân (Ar.+F.): Hindistan.

H. A 11.

Hindüstân (Ar.+F.): Hindistan.

H. B 249/13.

huşuş (Ar.): husus, konu.

h.+ında A 8, B 249/6.

huve'llâhu ta'âlâ (Ar.): O, yüce Allah'tır.

h. B 248/1

Hüseyin: Safevî Devleti'nin yedinci şahı.

H. A 2.

hüsrev (F.): Padişah, hükümdar, sultan.

h.-i 'ālî-mekân A 5, B 248/16.

îlâm kııl – (Ar.+T.): Haber vermek, bildirmek.

i. – ğunġız A 16, B 250/9-10.

ilen [< *il-e+n*]: ile

i. A 6, A 9, A 10, A 11, A 16, B 248/17, B 249/9, B 249/10, B 249/13, B 250/10.

ilig: El, vasıta.

i.+ilen A 6, B 248/17.

inâyât (Ar.): Dikkat, gayret; lütuf, ihsan.

'i+ımız A 15, B 250/5.

ir-: imek fiili.

i.-dî A 8, A 12, A 13, B 249/4, B 249/18, B 249/19.

i.-dîngiz A 7, B 249/2.

i.-se A 16, B 250/9.

iriş – [< **eer-iş*]: Erişmek, ulaşmak.

i.-keç A 8, B 249/5.

irkenlik [< *ir+ken+lık*]: Evvelki, önceki.

i. A 6, B 248/18.

irte [< *ir+te*]: Geçmiş, önce.

i. A 4, A 17, B 248/14, B 250/10.

İsmilan [< Pol. *Smolensk* < Rus. *Smolnya*]: Smolensk.

İ.+nîng A 2, B 348/8.

iste – [< ET *iz+te*]: İstemek, talep etmek.

i.-dügi B 249/12

i.-dukı A 10.

i.-dukın A 15, B 250/7.

i.-gey irdîngiz A 7, B 249/2.

i.-genler A 7, B 249/3-4.
i.-yacaıkları A 16, B 250/9.
iş: İş.
i. A 13
i.+leri A 14, B 250/4.
i.+lerimiz B 249/11.
i.+lerimizğa A 10.
it-: Etmek, yapmak.
i.-ip A 10.
i.-üp B 249/12.
qadr (Ar.): Kıymet, değer.
q. +in A 12, B 249/16.
Qandin: Tibet ile Çin sınırları arasında kalan bir şehir.
K. +ninġ A 4, B 248/11.
qamuq [< ET. *qamuġ* < *qamaġ* < F. *hamāġ*]: Bütün, hep.
q. A 13, B 250/1.
qapuq [< ET *qap-ıġ*]: Kapı.
q. +ları A 8, B 249/4.
qapuq qulları: Şaha baġlı boyların beyleri.
q. +nın A 8.
q. +nġ B 248/19.
qatıq [< ET *qat-ıġ*]: Kesin, saġlam.
q. B 249/9.
q. bolġanıġa A 9
qatnaşuqlıq [< *qat-ın+a-ş-uq+lıq*]: Karşılıklı gidip gelme.
q. A 9, A 17, B 249/9, B 250/11.
q. +mı A 4, B 248/14.
qazā (Ar.): İlahî kader, Allah'ın takdiri.
q. A 10, B 249/10
Qazan: Kazan şehri. qş. Ğazan.

K. +ninġ A 2.
keç-: Geçmek.
k.-key A 7, B 249/3.
kerek-yaraq (T.+T.): Levazımat, teçhizat; silah.
k. A 12, B 249/17
kibi [< **kıp+i*]: Gibi.
k. A 10, B 248/12.
kil-: Gelmek.
k.-dükıġa A 16, B 250/7-8.
k.-gey irdi A 13, B 249/19.
kim [< ET. *kim*]: 'Sebep, netice, açıklama ve zıtlık' anlamlarında kullanılan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı.
k. A 4, A 5, A 6, A 7, A 13, A 15, B 248/13, B 248/15, B 248/18, B 249/2, B 249/19, B 250/7.
kiriş – [< *kir-iş*]: Girişmek, dâhil olmak.
k.-ġan A 10, B 249/11.
kirü: Geri.
k. A 13, A 14, B 249/18, B 250/3.
k. +den B 250/8.
k. +din A 16.
kit-: Gitmek.
k.-keysiz A 16, B 250/10.
Kiyev [< Pol. *Kijów* < Ukr. *Kiyiv* 'Şehrin efsanevî kurucuları olarak kabul edilen kardeşlerden olan (Şek, Kıy, Horiv) Kyı'nın adından']: Ukrayna'nın başkenti.
K. +ninġ A 2, B 248/ 6.
koy – [< ET *ko-q*]: Belirlemek, vaz etmek.
q.-mışlar A 12, B 249/16.
könderil – [< *kön-it-ger-il* – < ET *kön-it-ger*]: Gönderilmek, yollanmak.

k.-gen A 6, B 248/18.
 köngül: Gönül, iç, kalp.
k. A 16, B 250/9.
 köp: Çok, bol.
k. A 4, B 248/13.
k.+din A 4, B 248/13.
 körgüzme – [< **kör-ik-üz-me*]:
 Göstermemek.
k.-mey A 12, B 249/17.
 körset – [< **ET kör-se-t-; kör-üg-se-*]:
 Göstermek.
k.-ip A 11.
k.-üp B 249/12.
 köster – [< *ET *kör-se-t-*]: Göstermek.
k.-ip A 14.
k.-üp B 250/2.
 köz: Göz.
k.+lerin A 9, B 249/7.
 közet – [< *ET köz-et-*]: Gözetmek.
k.-ip A 9.
k.-üp B 249/8.
 közle-: gözlemek.
k.-yip A 14.
k.-üp B 249/8, B 250/2.
 kul: Kul, köle; devlet görevlisi, memur, işçi.
k.larınġ B 248/19.
k.+larının A 6.
k.+larımız A 10, B 249/11.
 kutlık [< *ET kut+lug*]: Kutlu, mübarek,
 bereketli.
k. A 7, B 249/2.
 kuyaş: Güneş
k. A 8, B 249/5.

külümlük [< *kül-üm+lık*]: Tebessüm.
k. A 8, B 249/4.
 kün: Gün; güneş.
k. kirdidin A 16
k. kirüden B 250/8.
 küvenç [< **küve-n-ç*]: Mutemet.
g.+ġa A 6, B 249/1.
k.+ingiz A 5, B 248/17.
g.+ingiz-ġa A 10, B 249/11
 küvençilik: Emniyet, güvenlik.
g.+ı A 6, B 248/19
 Maskav [< Rus. *Maskva*]: Yer adı, Rusya'nın
 başkenti.
M.+ninġ A 2, B 248/6.
 maşırık (Ar.): Doğı.
m. A 13, B 249/19.
 memleket (Ar.): Ülke, devlet toprağı.
m.+imizġa A 13, B 249/19.
 menġü: Bengü, ebedi.
m. A 16, B 250/10.
 menziletlik (Ar.+T. *menzilet+lık*): Menzilli,
 duraklı.
m. A 5, B 248/16.
 mertebetlik (Ar.+T.): Makamlı, mertebeli.
m. A 5, B 248/15.
 metā' (Ar.): Satılacak mal, eşya; sermaye.
m.+larınġızın A 7, B 249/1.
 mezbür (Ar.): Adı geçen, daha önce ismi
 söylenmiş olan.
m. A 14, B 250/3.
 mezkūr (Ar.) Zikrolunmuş, adı geçmiş,
 anılmış.
m. A 14, B 250/4.
 mucib (Ar.): Gerek, mucip, icap.

m. +ince A 10, B 249/10.
mundak: [< ET **bu+ml +teg*] Bunun gibi.
m. A 5, B 248/15.
muṭābık (Ar.): Uyan, denk gelen, tekâbü'l eden.
m. B 248/3.
mührlük (Ar.+T. *müħr+lık*): Mühürlü.
m. A 12, B 249/17.
müşārünileyh (Ar.): Adı geçen, adı anılan.
m. A 11, B 249/13.
nehmet (A.): yüksek himmet.
n. +imiz A 9, B 249/7.
nete-kim [< *ne+te(g)-kim*]: Tıpkı.
n. B 249/14.
niçe [< *ne+çe*]: Kaç; pek çok; nasıl.
n. A 12, B 249/16.
nimerse [< ET *ne+me er-se*]: Şey, herhangi bir şey. krş. nirse.
n. B 250/9.
nirse [< ET *ne+er-se*]: Şey, herhangi bir şey. krş. nimerse.
n. A 16.
nişān (F.): Nişan, işaret; yarlık.
n. A 13, B 249/12, B 249/19.
niteg-kim [< *ne+teg-kim*]: Tıpkı.
n. A 11.
Novkrad [< Rus. *Novgorod*]: Rusya'nın batısında St. Petersburg ve Moskova'yı birbirine bağlayan anayol üzerinde yer alan şehir.
N. +ning B 248/6-7, B 248/9.
Novkrat [< Rus. *Novgorod*]: krş. Nokrad.
N. +ning A 2, A 3.

nūralangac [< Ar.+T.]: Aydınlanmak, parıldamak. krş. nūralangac.
n. +in B 250/8.
nūrlangac [< Ar.+T. *nūr + la-n-ğaç*]: Aydınlanmak, parıldamak. krş. nūralangac.
n. +in A 16.
nümāyān kıl – (F.T.): Göstermek.
n. +ğay A 5, B 248/14.
o: O, T3Ş ve işaret zamiri.
o. B 249/8.
Obdor: Obdar
O. +ninğ A 3, B 248/11.
oķ: Enklitik edatı.
o. A 9.
ol: O, T3Ş ve işaret zamiri.
o. A 8, A 12, A 15, B 249/6, B 249/11,
B 249/17, B 250/6.
ol-: olmak.
o. -ğan A 13, B 249/19.
o. -ğaydur A 14, B 250/3.
oltur-: Oturmak.
o. -ganımızdın A 7, B 249/2.
onğ: Şuur, bilinç, idrak, anlayış, akıl.
o. A 16, B 250/7.
onğarıl – [< *onğ-ar-ıl*]: Düzeltmek, yoluna koymak, iyileştirilmek, başarılmak.
o. -dığdın A 14.
o. -duğdın B 250/4.
Ordı [< T. *ordu* 'otağ' < Moğ. *Or+do, or* 'yüksek yer, kale, şehir']: Hükümet merkezi, başkent, payitaht.
o. +ning A 6.
orun: Yer, mekân, mahal.

- o. +ġa* A 8, B 249/6.
 ötrü [< *öt-ür-ü*]: Dolayı, yüzünden.
ö. A 10, B 249/10.
 özge [< *öz+ge*]: Başka.
ö. A 3, A 13, B 248/9.
 pādšāh (F.): Padişah, hükümdar.
p.-ı heftüm B 248/2.
 Paţar Aleksa-y-aviç [< Rus. *Aleksandr'in kısa şekli + viç 'oğlu*]: Peter Alekseyeviç Romanov (Büyük Petro) (1672-1725). krş. Peter Aleksa-y-aviç
P. B 248/3, B 248/5.
 Perm [Rus.]: Perm, Kama Nehri'nin yanında, Rusya'nın Avrupa bölümünde, Ural Dağları'nın yanındaki bir şehir.
P. +ninġ A 3, B 248/8.
 Peter Aleksa-y-aviç [< Rus. *Aleksandr'in kısa şekli + viç 'oğlu*]: Peter Alekseyeviç Romanov (Büyük Petro) (1672-1725). krş. Paţar Aleksa-y-aviç.
P. A 1
 Rastov [< Rus.]: Rusya'nın Yaroslavl Oblastı'nda Nero Gölü kıyısında bulunan en eski ve turistik şehirlerden biri.
R. +ninġ A 3, B 248/10.
 Razan [< Rus.]: Rusya'nın batısında, Moskova'nın 196 km güneydoğusunda, Oka Nehri'nin kıyısında bulunan ve Ryazan Oblastı'nın merkezi olan şehir.
R. +ninġ A 3, B 248/10
 rızā (Ar.): Hoşnutluk, razılık, rıza.
r. +sıġa A 9, B 249/7.
r. +sıyla A 17, B 250/12.
 ri' āyet (Ar.): Muhafazat, mürakabet; saygı.
r. +inde A 10, B 249/12.
 sadāḳat (Ar.): Sadakat, bağlılık.
ş. A 8, B 249/15
ş. +imiz A 11, B 249/5
 sāl (F.): Yıl, sene.
s.-i 1696 B 248/3-4.
 salţanat (Ar.) Hükümdarlık, sultanlık.
s. A 17, B 250/12.
 sanlu [< ET *sā-n+lug*]: Değerli, saygın.
s. A 15, B 250/6.
 sarı [< ET *sinġar+ı*]: Taraf.
s. +dın A 8, B 249/4.
 sarlık [< Rus. +T. *tsar+lık*]: Çarlık, imparatorluk
s. B 249/6.
 sat-: satmak
s.-ḳay A 7, B 249/1.
 satın al-: Almak, satın almak.
s.-ġanda B 249/1.
 satu al-: krş. satın al-.
s.-ġayda A 7.
 sa'y (Ar.): Çaba, gayret.
s. +ların B 249/12
 sayıl – [< ET *say-ıl* – < AT **sā*]: Sayılmak, dikkate alınmak.
s.-ġan A 15
s.-an B 250/6.
 sebeb (Ar.): Sebep, neden.
s. B 249/16
s. +idin A 12, B 249/17.
 selāmet (Ar.): Esenlik, güvenlik, kurtuluş.
s. A 11, B 249/13.
 sene (Ar.): Yıl, sene.
s.-i 1108 B 248/3.

sevgend-nâme: And-nâme, yemîn-nâme.

s.-i Şāh Sultān Hüseyn-i Şafēvī B 248/2

sevgü [< *sev-gü* < ET *seb-gü*]: Sevgi, muhabbet.

s.+miz B 249/5.

sıyla-: Şefkat buyurmak.

s.-gaymız A 15, B 250/5

Simin Malenky: Rus tüccar.

S. A 6, A 14, B 248/17, B 248/18, B 250/4.

sivgü [< *siv-gü* < ET *seb-gü*]: Sevgi, muhabbet.

s.+miz A 8.

sivgülik [< *siv-gü+lik* < ET *seb-gü+lig*]: muhabbet.

s. A 16, B 250/10.

siz: Siz, Ç2Ş zamiri.

s. B 249/16.

siz – [< *siz* – < ET *çız*]: Yazmak, çizmek, imzalamak.

s.-ip A 12

sizil – [< *siz-il*]: Yazılmak, çizilmek, imzalanmak.

s.-gen A 5, B 248/17, B 250/1.

şong: Son, sonra.

s. A 15, B 250/5.

şongra: Sonra.

s. A 5, B 248/15.

sultān (Ar.): Sultan

s. B 248/2.

s.+larıga A 13, B 250/1.

şāh (F.): Şah.

s. A 5, A 11, B 248/2, B 248/16, B 249/14

şāhlık (F.+T. *şāh+lık*): şahlık.

s. B 249/7.

şānlık (Ar.+T. *şān+lık*): Ünlü, şanlı.

s. A 4, B 248/12

şehenşāhlık (F.+F.+T.< *şeh+en-şāh+lık*): Padişahlar padişahlık.

s. A 7, B 249/2.

şimāl (Ar.): Kuzey.

s. A 4, B 248/11.

ţābe şerāhu (Ar.): Toprağı iyi ve temiz olsun!

t. B 248/2

tafşīl (Ar.): Etraflıca anlatma, açıklama.

t. A 12, B 249/17.

Taga: Taganrog, Taygan. Rusya'nın Rostov Oblastı'nda, Azak Denizi kenarında yer alan şehir.

T.+ninġ A 3, B 248/8-9.

taht (F.): taht, hükümdarlık makamı.

t.+ı A 7, B 249/2.

taṅġa [<ET *tam-ġa*<At **tam*– '*alevlenmek, tutuşmak*'; *damga vergisi*]: tamga, mühür.

t. A 14, B 250/3.

t.+sin A. 12, B 249/18

taṅġaḳ: Damak, boğaz; yemek.

t.-ı ħaḳanlık A 15, B 250/4

tapşur – [< ET *tap-ış-ur*]: (Eline) tutuşturmak, emanet etmek, teslim etmek.

t.+ġan A 14, B 250/3.

t.+ġay irdi A 12, B 249/18.

ţaraf (Ar.): yan, yön; bölge, memleket, ülke.

t.+ninġ A 4, A 13, B 248/12, B 249/19-B 250/1

tebliġ (Ar.): Tebliğ, erişirme, yetiştirme.

t.+leride B 249/15.

tefġīm (Ar.): Anlatma, bildirilme.

t.+ler A 4, B 248/13.

tekrîm (Ar.): Saygı gösterme, ululama.

t. +ler A 4, B 248/12.

Tingri: Tanrı.

t. A 7, B 249/3.

totkavsız [*< toқта-ğ-sız < Moğ. toқта – ‘zorla alıkoymak’*]: Alıkoymaksızın.

t. A/11, B 249/13.

Tvir [*< Rus. Tverskaya oblast*]: Rusya’nın merkez Federal Bölgesi’nde bulunan Tver şehri.

T. +ning A 2, B 248/8.

Tura [*< Tura*]: İrtiş Irmağı’nın kollarından Tobol Nehri’ne akan Tura Irmağı kıyısında kurulu olan ve Sibir Hanlığı’nın yönetim merkezi.

T. +ning A 2, B 248/7.

türlüg türlüg: [*< ET tür+lüg*]: Türlü türlü.

t. A 4, B 248/12.

uç-: Uçmak; vefat etmek.

u.-ğan A 9, B 249/7.

uçmak [*< uçtmaq < Soğ. uştmağ*]: Cennet

u. A 5, B 248/16.

u. +da A 9, B 249/7.

Udor [*< Rus.*]: Udor, yer adı.

U. +ning A 3, B 248/11.

Uğan [*< ET u-ğan < AT u – ‘muktedir olmak’*]: Kadir Tanrı.

U. A 9, B 249/7

uluğ [*< ET ul+lüg*]: Yüce, büyük.

u. A 1, A 9, B 248/5, B 248/12, B 249/8.

uşbu: [*< ET uş + bu*]: İşbu, işte bu, tam bu.

u. A 6, B 248/19.

uşol [*< ET uş + ol*]: Tam şu, işte o.

u. A 6, A 14, B 249/1, B 250/2.

üzere [*< üz+e+re*]: Üzere.

ü. A 12, B 249/17.

üzeri [*< üz+e+re*]: üzeri.

ü. +den B 249/15.

ü. +din A 11.

vārid (F.): Gelen, vâsıl olan.

v. B 249/12.

vilāyet (Ar.): İl, memleket.

v. +din B 249/18.

v. +lerdin A 12.

v. +leriga A 11, B 249/13-14.

Vlademir [*< Rus.*]: Bugünkü Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna topraklarını içine alan ve merkezi Klyazma nehri kıyısında kurulmuş Vladimir şehri olan tarihî Vlademir Dükalığı’nın toprakları.

V. +ning A 2, B 248/6.

yād (F.): Anma, hatırlama, zikretme.

y. kılungan A 6, A 12, B 248/18, B 249/18.

yağşı (*< ya-k-ış-i*): Güzel, iyi, dostça.

y. irkenlik A 6, B 248/18.

yamansız [*< yaman+sız*]: Kazasız belasız.

y. A 11, B 249/13.

yandaş [*< yan+daş*]: Denk, eşit.

y. bolğan A 10, B 249/10.

yanglıg [*< Çince + T. yang+lg*]: Gibi.

y. A 8, A 15, B 249/5, B 250/7.

yarar [*< yār-a –> F. yār*]: Yarar, faydalı.

y. bolğay A 15, B 250/6-7.

Yaraslav [*< Rus.*]: Moskova’nın 250 km doğusunda, Volga ve Kotorosl Nehirlerinin birleştiği noktada yer alan ve Yaroslav Oblastı’nın idarî merkezi.

Y. +ning A 3, B 248/10.

yardum [< *yardum*]: Yardım.

y. +lar kıluben B. 248/19.

yardımlık [< *yardım+lık*]: Yardım.

y. idüp B. 249/19.

yardımlık [< *yardım+lık*]: Yardımcılık.

y. itüp A 11-12.

y. +ların A 6.

yarlık: hükümdar buyruğu, fermanı.

y. +ımız A 14, B 250/3.

yaz-: Yazmak.

y. -ğay A 6, B 248/19

yazıl – [< ET yaz-ıl-]: Yazılmak.

y. -ğan A 11, B 249/15.

yetiş – [< ET *yet-iş*]: Yetişmek, ulaşmak.

y. -kaydur A 8, B 249/6.

yiber – [< ET *ıd-u ber* – < *ıd-u bér*]:
Göndermek.

y. -ğandin A 5, B 248/14

yol [< ET *yol* < AT **yōl*]: Yol, tarik.

y. +ığa A 16, B 250/10.

yoldan – [< *yol+da* – < ET *yol-la*]:
Gönderilmek, yollanmak.

y. -ğaydur A 15, B 250/6.

yolla-: Gönderilmek, yollamak.

y. -mıslardur A 11, B 249/14.

yosun [< Moğ. *yo+su(n)*]: Âdet, usul.

y. +ların A 9, B 249/8.

yufka: İnce.

y. B 249/9.

Yuğir [< Rus. *Yurga*]: Rusya'nın Kemerova Oblastı'nda, Tom Nehri'nin kıyısında yer alan ve aynı zamanda Yurga rayonunun merkezi olan şehir.

Y. +ning A 2, B 248/8.

yüksük: Yüksek. krş. yüksek.

y. A 8. B 249/6.

yüz: Yüz, çehre.

y. +leriga A 8, B 249/4.

zî'l-celâl (Ar.): Celal, ululuk sahibi olan Allah.

z. A 17.

zü'l-celâl (Ar.): Celal, ululuk sahibi olan Allah. krş. zî'l-celâl.

z. B 250/12

A DOCUMENT WRITTEN IN EASTERN TURKISH WRITTEN LANGUAGE BELONGING TO SHAH HUSSEIN, THE RULER OF THE SAFAVID STATES

Ali KÖK*

Introduction

The period of the Safavids, whose culture was the Oghuz-Turkmen culture, the Oghuz tribes constituted the basis of the state and kept it alive, was the heyday of the Turkish correspondence language, which progressed in line with Oghuz Turkish in the Azerbaijan and Iran regions. During the Safavid period, Turkish was used in diplomatic correspondence with Austria, France, Poland, the Ottomans, the Venetian Empire, and the Crimean and Turkestan Khanates. One of the states where Turkish was used as a state correspondence language was Tsarist Russia.

Aims

The aim of this study is threefold: (1) to exemplify the use of Eastern Turkish as a diplomatic correspondence language in the Safavid Empire, (2) to explore the underlying reasons for its adoption and (3) to compare its linguistic features of with those found in other Turkish diplomatic traditions.

Research Problems

In which languages were internal and external correspondence made in Safavid diplomacy? In the Safavid state correspondence language, Turkish was used by whom, where and why? In which Turkish written languages were the Turkish documents of the Safavid period written? What are the reasons for the preference of the Eastern Turkish written language in Safavid diplomacy? What are the reasons behind the preference of the Eastern Turkish written language in the correspondence with Tsarist Russia in Safavid diplomacy? What is the basis of the

* Assist. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of Contemporary Turkic Dialects and Literatures, Kars / Türkiye, alikok2703@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1018-3600

relations between Safavid and Tsarist Russia? What has been the course of relations between the two states in history? Who are the sender and addressee of the document that is the basis for examination? What are the date, type, content, spelling, language, style, internal and external structure features of the document in question? What are the studies on Shah Hussein and the deficiencies and inaccuracies in these studies?

Methodology

Since the subject of the article is a document belonging to Safavid diplomacy, the study is primarily aimed at showing the importance of the Safavids in terms of Turkish history, the brief history of this state, why and where the Turkish language was preferred by this state, the Turkish documents from this period and the Introduction that includes information about the studies on them, the introduction of the document on which the study is based, its copies, its location, who is the sender and addressee of the document, It is divided into four sections: the type, content, style, spelling and language features of the document, the translation into the Latin alphabet, the Review, in which the translation into Turkey is transliterated, the Conclusion, in which the findings obtained from the study are conveyed, and the Index, which includes the grammatical indexes of the words in the copies of the document. Although it is known that it will make what we have done in the Review and Index sections more understandable, the copies of the document have not been included in our study because they have been published before and increase the volume of the study. The text here is created as a result of the comparison of the exact editions shared by Mehriban Baharlu on the https://sozumuz1.blogspot.com/2017/10/blog-post_2.html website. In order to show the missing, incorrect and different points in the work of this researcher, who only transferred the text to printed Arabic letters and did not give numbers to the lines, but gave the equivalents of some words and suffixes, a footnote number was given to the relevant words in the Transliteration section of our study and necessary explanations were made. Due to the spelling of the posterior palatal n with nûn-kef, ng was preferred in the translation of this sound. The distinction between uppercase and lowercase is applied only to proper names. In the review section, the places taken from the text are italicized; In the spelling, sound and shape information section, it is shown in bold so that it is easier for the readers to understand where the location of the example given before the information is. Information about the savings regarding the placement of the article on paper is discussed in the Introduction of Nâmen, Mürsili and Mürselünileyhi section of the Review section of the study. During the translation of the document into Turkish language, additions are shown in parentheses without ignoring any words or additions. In the Review and Index section, the part given in parentheses after the examples shows the place where the word or phrase is mentioned. The letter in parentheses indicates the copy of the document, the number indicates the line number in copy A, and the number before the slash in copy B indicates the page, and the number after the line indicates the line number.

Results

The Turkish nâme attributed to the Safavid ruler Shah Hussein demonstrates the use of Turkish in high-level diplomatic correspondence, emphasizing the language's prestige and administrative significance during the Safavid period. This situation is important in terms of revealing the value and reputation of the Turkish language and the position it reached during the Safavid period. Again, the fact that the name of the Safavid ruler Shah Hussein was written in Eastern Turkish documents that both Turkish written languages were used and known in the correspondence divan of this state.

It has been determined that this Turkish-language document is included in the sevğend-nâme genre of nâme-i şâhîs as a type. Savings such as leaving a space for the placement of the writing on the paper, writing the real names, titles and nicknames of the addressee outside the line line, and writing the places to be emphasized and drawn attention with gold water are also witnessed in this document.

Shah Hussein's use of the titles biy and han for his interlocutor shows that Tsarist Russia was accepted by the Safavids as the heir to the Golden Horde Khanate.

It has been determined that the spelling of the words Novkrat, Qazan, şānlık, mertebetlik, menziletlik, hüdīvānlık, külümlık in the A copy of Shah Husayn's nâme also indicates ğ.

Errors in the work of Baharlu, who first published the document, are usually related to the fact that the adjacent appendices are shown separately. In addition, another difference between Baharlu and our publication stems from the reading of personal and personal names.